

ІВАН ФРАНКО

12
20613

ЯК ЮРА ШИКМАНЮК БРИВ ЧЕРЕМОШ.

ТЕРЕН У НОЗІ.

ПЕРШЕ КНИЖКОВЕ ВИДАННЯ.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ
Редиктів, промисловців і торговців
„ВОРН“
у ЛЬВОВІ.

8

ЛЬВІВ—КИЇВ, 1923.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка.

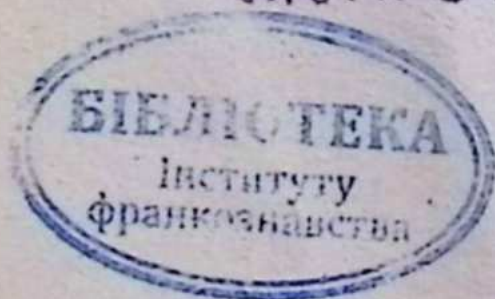
ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Всі права застережені.

*Кабінет франкознавства
ЛДУ ім. І. Франка.
Інв. W 947.*

372 365

НАКЛАДОМ
КРАЄВОГО СОЮЗА КРЕДИТОВОГО У ЛЬВОВІ.

ЯК ЮРА ШИКМАНЮК БРИВ ЧЕРЕМОШ.

I.

Юра Шикманюк прокинувся з глибокого, важкого сну. Заспаними, підпухлими очима він почав поводити нагадуючись, де він і що з ним діється.

Довкола було тихо, а сам Юра лежав у глибокій сутінку. Не відразу можна було й пізнати, що се таке довкола нього. Тільки прочунявшись зовсім і вдивившись добре перед себе, він пізнав, що він лежить під оборогом, заритий усім тілом у сіні, поринаючи навіть головою в гушавині м'яких, пахучих стебелін. Він підвів голову і зирнув крізь невеличку щілину між острішком оборога і натоптаним у ньому сіном. Крізь щілину видно було шматочок заходо-вого неба і той шматочок був червоний як кров.

— Сонце заходить! — пробуркотів Юра. — Саме в добрий час я пробудився. Але то сон твердий був!

І він, усе ще не рушаючися з місця, почав протирати очі, ліниво виїмати стебла соломи з вусів, ізза пазухи, і раптом йому пригадалося все, що з ним було вчора й сьогодні і що завело його сюди у верх, далеко від села на відлюдну поляну і заставило його проспати цілу божу днину від самого ранку — робучу, літню днину, довгу як гуцульська недоля.

Вчора він був у Косові, ставав до права з Мошком Галапасом (се було таке прозвище, а на правду Мошко називався Готтесман) і програв. Іще вчора він хоч про людське око був господарем, власником хати й ґрунту отам у низу над Черемошем — маленької хати й трьох прутів ґрунту — а все таки мав щось, мав де притулити голову.

А бодай так могло здаватися з боку. А сьогодні він не має нічого крім того, що на собі, крім отсього старого сардака, широкого череса та важкої керманицької сокири за чересом. Навіть отся полянка і отсей оборіг і отсе сіно, де він лежить — усе чуже і він заліз сюди крадькома, зарився в сіно, ховаючись від людського ока, і дожидає, поки зовсім смеркнеться, щоб аж тоді встати зі свого леговища і йти в низ, у село, і зробити те, задля чого він учора нічу, верхами та лісовими стежками причвалав сюди з Косова.

Йому не лишилося нічого на світі і він не бачить перед собою ніякої мети життя. Він удовець — жінка вмерла два роки тому і з нею розбилося все його життя. У нього був один син, уже давно жонатий і відділений; Юра дав йому пять прутів поля, дещо маржини, хату й обійстя, а собі лишив ще три пруті край села, поклав там хатчину і доживав свого віку з жінкою. Гей, доки жила небіжка, доти ще було сяк-так. Старим багато не треба. Юра заробляв у бутинах¹⁾, то ходячи з дарабами²⁾ до Кут, — стара поралася коло хати, і все йшло добре. І син і невістка й їх діти часто навідували їх, доглядали, допомагали нераз у роботі, хоч не без того було, щоб і самі не покористувалися від старих чи то зайвим крайцаром, чи хлібом, чи молоком. Звичайно, старим багато не треба, а у сина дрібні діти, а господарство невеличке.

Та коли вмерла стара, все якось урвалося, мов з ба-тога тріснув. Юра почув себе самотнім і безутішним у своїй малій хатчині. Всюди йому чогось не ставало, з кожного кута зівала на нього пуста, кожда найменша річ у хаті й на обійстю „давала йому пуду!“ Не те, щоб він боявся, щоб „небіжка навідувалася в ночі“... Юра твердо вірив, що се можливе і бажав сього навіть, але ні, вона не навідувалася. Він — не можна сказати, щоб любив її за життя — говорив із нею часто з фюком, нераз і побивав, а вона хоч

¹⁾ Де рубають дрова в лісі зимою = при рубці дров.

²⁾ Дараби — сплави.

не руками, то язиком часто допікала йому до живих печінок. Та про те він привик до неї так, як до темної та тісної хатчини, до твердої постелі, до витертого старенького сардака або до тої сокири, що від трицятьох літ своїм глоговим топорищем мозолила йому руки. А тепер її не стало — і він нараз почув довкола себе порожнечу, в його життю виломилася велика щерба, і крізь ту щербу, мов вода з бербениці крізь шпару, втекло все те, чим жив він досі і держався на світі.

— Щож, сараку Василю, — мовив він до свого сина по похороні старої, — нема нашої мами. Що будім робити?

Він мав на думці себе самого, бо знав, що у Василя своя хата, а в ній жінка й діти і що Василь зі смертю матері не втратив нічого.

— Щож, неню, — відповів Василь, — божа воля. Дай їм, Боже, царство небесне, а нам живим прожити, доки Бог позволить.

— Та тобі то так, — мовив Юра, — але мені!

Він хитав головою, не знаходячи слів на виявлення того, що мов колінами натолочувало його серце.

— Та ви, неню, не журіться! — якось мляво потішав Василь. — Адже ви ще не самі на світі. В селі — не в лісі, люде не звірі. А ми, славити Бога, також не за горами.

— Так, синку, так, — мовив Юра. — І я то нераз мовлю, що не треба журитися, гріх Бога гнівити. Та що, коли та жура обгорнула мене як кожух у зимі, сама мене держить і не попускається. Чи я в хаті, чи на обійстю, чи на ріці, — вона все зо мною.

— Ви би, неню, перебралися до нас. Вам гляба самому жити. Вас нуда лоточить. У нас, серед дітей вам буде веселійше.

— Добре, синку, мовиш. Я й сам так думав, але не смів тобі се казати.

Юра стрепенувся лежачи в сіні та згадуючи той час, який він прожив у синовій хаті. Його губи віддулися, лице зморщилося мов від якоїсь дуже квасної або пекучої страви. Гей, зазнав же він лихої години за ті три місяці, що вибув у своїх рідних! Син ще як син, зразу навіть дуже впадав коло батька, який обіцяв йому віддати на вжиток своє поле, а при своїй смерті записати його найстаршій унучечці. Але невістка зараз від першого дня не злюбила старого. Він їй заваджав на кождім кроці, смітив у хаті, стогнав у ночі крізь сон і будив дітей, марнував гроші — ним самим зароблені, не хотів бавити її дітей. Далі-далі дійшло до того, що неньо дармо хліб їсть тай то їсть багато, що він сварливий та впертий, що з ним не можна витримати в хаті. Василеві жінка раз-у-раз товкла, що він без потреби запросив батька до себе, що старий житиме ще Бог зна доки, що у них і без нього тісно в хаті, що свого поля батько вмираючи й так не забере з собою до гробу, — значить, чи сяк чи так, а воно спаде на них.

— Дурна ти, — гримав на неї Василь, — ануж запише на церков або продасть? А у нас діточок, Богу дякувати, більше як тих прутів: прийдеться ділити, то й по одному не стане. Татова пайка дуже би нам придалася.

— Ну, то кажи йому, нехай запише їх тобі зараз. А то держи старого в хаті Бог знає доки, а йому на оставку сяде муха на ніс, одурів тай таки запише кому иншому або продасть і прогайнує, а ти станеш як дурень.

Василь зразу опинався, але жінчині докази таки почали промовляти до його розуму. При тім ненастанна хатня гризня, яку піддержувала жінка, дразнила й його, і не без того було, щоб і він нераз не буркнув на батька або иншим способом не дав йому пізнати свого незадоволення. Тим то й не диво, що коли раз син заговорив з батьком про запис решти поля, сей накинувся на нього з докорами.

— Так, синку, так! Добра твоя рада. Віддай, діду, бук, наїт тебе пси рвуть! Добре кажеш. Запиши нам решту того, що мавш, а ми тоді сядемо тобі на карк. О, ні, небоже! Ще я не зсунувся з глузду. По моїй смерті — добре, буде все твоє, коли будеш шанувати мене. Але мусиш, небоже, трохи вкоськати свою жінку. Я ще, Богу дякувати, не сліпий, не каліка, за дармо вашого хліба не їм, і хотів би дожити свого віку в спокою. Я з небіжкою, твоєю мамою, вік звікував, траплялося зле й добре, а такого пекла, як у твоїй хаті, я не зазнав ніколи. Кажу тобі, небоже, що то мені не подобається. Я такому не звик терпіти. Не схочете шанувати мене, я собі знайду світ й без вас, притулюся між чужими людьми. Але тоді вже, небоже, не нарікай на мене, коли по моїй смерті ані не понюхаєш із моєї праці нічого.

Може Юра думав своєю погрозою налякати невістку; може й Василь думав те саме, передаючи жінці батькову відповідь. Але Василиха була не з тих.

— Я так і знала! Я так і знала! — верещала вона. — Він то собі наперед уложив: ми його будемо держати, годувати та обпирати, а він буде тут вередувати та вислуговатися нами, а потім покаже нам фігу. Але ні, не діжде того старцунище! Я його й на очі не хочу бачити! Зараз нехай мені забирається з хати! Зараз мені геть, аби й духом його тут не пахло!

Даремні були уговкування, навіть погрози Василеві. Жінка мов одуріла і не спочила доти, доки не викидала батькового манаття геть за ворота і не загрозила йому сокирою в разі, як би хотів показатися в її хаті. Завзята невістка, — не даром походила з багацького „фудульного“ роду і хвалилася тим, що її небіжчик батько три роки був у опришках.

Гірко заплакав старий Юра, вигнаний із синовій хати. Він позносив своє манаття назад до своєї хатчини кінець села, що за той час його побуту у сина стояла пустою,

а потім, почувши себе ще більш самотнім і опущеним серед її голих стін, вийшов на подвір'я, замкнув двері і, звисивши голову, потяг шукати потіхи й розради в шинку, у Мошка.

Від часу жінчиної смерті Юра частенько заходив до Мошка. Правда, не можна сказати, щоб він і давніше не знав сюди дороги, а все таки давніше було якось не те. Зайде бувало Юра до шинку, випе чарку горілки, купить пачку тютюну, перекинеться кількома словами з Мошком або з деякими знайомими, яких притрафом застане в шинку, тай іде далі за своїм ділом. Не тягло його сидіти тут, не мав про що балакати з Жидом, а про те, щоб він міг коли приятелювати з ним, звіритися перед ним з того, що в нього на серці, Юрі навіть на думку не спадало. Мошко був йому хоч ніби знайомий, „свій Жид“, але зрештою зовсім байдужий, далекий від його душі й думок.

Самота, що холодними кліщами вхопила його за серце по смерті жінки, почала чим раз частіше гонити його до шинку. Не того, щоб йому хотілося пити, заливати червяка горілкою. Юра ніколи не пив над міру, навіть загалом рідко вживав горілки — рідкий чоловік між Гуцулами. Але йому любо було посидіти тут, де все вешталися живі люди, чути було їх гомін та вигадки, де люди сиділи спокійно, пили не кваплячись, говорили не поспішаючи ні до якого діла. А серед тих людей нараз почало чим раз живіше вирисовуватися в Юровій душі лице Мошка. Немов він уперве, наново пізнав його, немов Мошко нараз повернувся до нього якимсь новим, не баченим досі лицем. Якись теплі ноти співчуття почув Юра в Мошкових словах, і вони були для його душі тим, чим після літнього горячого дня буває зимна роса для прагнущої рослини. Найбільше дивувало Юру те, що Мошко зовсім не набивався йому зі своїм співчуттям, не заскакував коло нього, не запобігав його ласки. Він був немов зовсім байдужий, говорив мало, немов знехотя, але Юра тим сильніше відчував у його словах те

тепло, ту прихильність, якої ніколи не був би надіявся від Мошка, прозваного в селі Галапасом.

— Що чувати, Юро? — запитував його Мошко звичайно по привітанню.

— У мене, Мошку, лиш тільки чувати, що в вухах шумить.

— Болить вас голова?

— І без болю голови шумить. Моя біда в дуди грав.

— Не треба собі того до голови брати, Юро, — лагідно говорив Мошко. — Гріх так убиватися за помершими.

— Та хіба я... А Господи! — якось немов захлипуючись скрикував Юра. — Та же я то знаю: помершим дай, Боже, царство небесне. Але що мені живому робити? Так як би мені хто перед очима світ на гудз завязав. Не чуюся ні в силі, ні в охоті ні до чого. Так мені здається, що як би хто мене різав, то би кров не текла.

— Бог ласкав, Юро! Треба то перемагати. Життя має своє право. То вам туск серця ймився, я то знаю. І у мене таке було, як мене були до війська взяли. Хоч руки на себе наложи! Туск, то страшна річ. Я гадаю, що вам би найліпше було перемінити місце. В вашій хаті все вам нагадує небіжку.

— Все мені пустою смердить, Мошку. Ані в день робити, ані в ночі заснути не можу.

— Конче переберіться десь у иншу хату, бодай на якийсь час.

— Син мене до себе кличе.

— Гм, — мовив Мошко тай уривав. А Юра також мовчав, а випивши чарку горілки сідав за столом і мовчки слухав, що говорили люде в коршмі, иноді потакував і вмішувався в розмову, а иноді сидів зовсім мовчки. А як нікого не було в шинку, Юра сідав при відчиненім вікні або на сінешнім порозі, або на призьбі перед коршмою, глядів на дорогу, що йшла поперед самими дверима, числив прохожих, що йшли дорогою, провожав очима верхових або

возових проїзжих аж геть, до закрута, де вони ховалися за стрімкою скалою, або коли на дорозі було пусто, впирав очі в широкий, шумний Черемош, що здоровоною гадюкою закручувався зараз за дорогою по широкім зарінку, розливався насамперед широким бродом, а далі, проти самої коршми, стіснений скісно в бік здоровою камяною кашницею, звужував свою течію, бився сердито о стіни кашиці, бурлив та клетотів та рвався бисто наперед, щоб кільканацять кроків низче закрутитися широким виром, розлитися широкою та глибокою кубанею, а ще низче утворити гучний запінений год, де стіснена прибережними скалами і перегачена деревляним язом вода, скажено ревучи, кидалася запіненою лавою на якого півтора метра в низ. Юра нераз цілими годинами німо й непорушно вдивлявся в сей невеличкий, а такий ріжноманітний закрут Черемоша. Не-настанний поквалпний рух води, клетіт та хлюпотання хвиль, гуркіт посуваного ними каміння, підскоки клубків піни, а від часу до часу вид Гуцулів і Гуцулок, що підбираючи одіж вище колін переходили бродом через ріку, все те якось немов заповняло його порожню душу, увільнювало її від муки власного думання й почування, було любе та ро-скішне мов тепла купіль. Мошко в такі хвилини не докучав йому розмовою, не випитував його, не натручувався зі своїми радами, був мов приятель, що онимається доторкнутися до хорого, щоб не вразити його в болюче місце.

Коли одного дня Юра сказав йому, що переходить жити до сина, Мошко не сказав нічого, тільки якось значучо похитав головою.

— Що, гадаєш, що мені зле там буде? — запитав Юра, завваживши се.

— Я нікому злого не бажаю, — відповів Мошко. — А Василь — ваш син. Ви найліпше знаєте його, то й найліпше можете зміркувати, чи вам буде добре.

— Не буду Бога гнівити! Василь усе був добра ди-

тина. Тай поміркуй сам: своя кров! До когож батькови прихилитися, як не до рідної дитини?

— Ой, так, так! Говоріть ви своє! — вмішався в розмову один чужосільний Гуцул, що саме відпочивав у коршмі. — Хіба не знаєте, що казали старі люде: Діти доки малі — мозола голові, а як доростуть, то й хату рознесуть. У батька-матері серце все хилиться до них, але у них воно, брє, куди инче хилиться!

Живучи у сина, Юра рідко бував у Мошка. Раз тому, що Василь жив у верху, якої пів милі від села, то й до Мошка далеко було; а друге тому, що в новій хаті Юра зразу справді почув був ніби нове життя в собі й довкола себе. Але Мошко не спускав його з ока, пильно, хоч усе мов знехотя розвідував про нього, а здивавши його иноді випадково чи то на дорозі, чи то на ярмарку в Косові, витався з ним приязно, говорив з ним про всякі посторонні річи, обережно обминаючи зачіпати питання про те, як йому живеться у сина. Юра також не говорив про се нічого, і так вони розходилися.

Аж тепер, викпнений невісткою з Василевої хати, він ішов до Мошка, повний жалю й пересердя.

— Ну, що, Юро? Що чувати? — запитав його Мошко по привитанню.

— Та що, нічого! — мовив Юра сідаючи і ховаючи під покришкою тупої байдужности все гірке й болюче, що клекотіло в його серці.

— Ви вже не у сина? — нараз запитав Мошко.

Юра стрепенувся, мов би хтось зненацька пальцем штиркнув його в око.

— А ти відки се знаєш? — огризнувся він якомсь сердито.

— Що я знаю? — мягко як звичайно відповів Мошко. — Як би я знав, я би вас не питав.

Юра ще хвилю мовчав, ще хвилю боровся з тим гірким, важким та могучим, що клубилося і вилося і вертіло в його

душі. Та нараз йому не стало сили і він, закривши лице руками, заривав, захлипав як дитина, заголосив як за труною.

— Не пожалували мого сирітства! Не пошанували сивого волоса, ні! — приговорював він. — Марш, старий, із хати! За дармо хліб їси! Копнули як собаку! Викинули, як віник охаблений! Ой, смертько моя, чому ти за мене забула? Чому мене не забереш із цього світа, аби-сми їм не заваджав? Тай ще то їх у очі коле, що маю того дрібку поля тай отсю халабуду! Дай нам, старий, се зараз, то можеш сидіти, а ні, то руш, забирайся! Віддай своє останнє і здайся зовсім на нашу ласку. Вже ми тобі потому живо кінця доїдемо. Зазнавш роскошів у сина й невістки. Будеш свої пальці гризти, а сльозами запивати.

Він упав на лаву, похилив голову на стіл і довго плакав хлипаючи і не втираючи сліз, що цюрком лилися і капали зі стола. Мошко не говорив нічого, порався коло шинквасу, лише час від часу зітхав важко.

Нараз Юра підняв голову, видивився на нього, потім устав і наблизився, немов якась таємна сила тягла його до Мошка.

— Слухай, Мошку! — мовив Юра. — Ти чоловік письменний. Чи стоїть у ваших книгах що про таке... про таких дітей, що так збиткують свого рідного вітця? Адже я думаю, що Пан Біг мусить ховати щось для них... мусить порахувати їм се... мусить — чи як ти кажеш, Мошку?

— У нас, Юро, про таких дітей таке написано, що аж страшно читати, — мовив Мошко. — Але я хотів би вам щось инше сказати.

— Ну, що? Кажи!

— Я так гадаю. Що ми один з другим грішні люде, будемо над тим міркувати, як там Пан Біг покарав сей чи той гріх? Пан Біг старий господар, він знає, що хто в нього варт і кому що належиться. А ми міркуймо кождий про себе. Адже й на нас без божої волі ніщо не паде. Ну,

як упало, то значить, що Бог так хотів. Може ми на таке заслужили? А може Пан Біг хоче випробувати нас? Адже знаєте, що залізо кладуть у вогонь, аби з нього щось вивкувати. А чоловіка Пан Біг кладе в нещастя, аби з нього було щось добре. Чи не правду я кажу?

Юра витріщив очі. Він чув не раз подібні слова з уст пан-отця, але тоді вони не робили на нього ніякого враження; він не розумів, а властиво не приймав їх до своєї душі, бо не відчував їх душею. Та тепер в устах отсього простого Жида, шинкаря Мошка Галапаса, вони вразили його як щось нечуване і зовсім нове. Він почав вдумуватися в них і зараз почув, як його біль притупив своє вістря і його жалощі втратили своє жало. А Мошко говорив іще довго, все тим самим тоном, беручи приклади із Письма святого і з власного життя. Юра випив кілька чарок горілки і сидів у коршмі до вечера. А вечером, коли вже смерклося, Мошко запросив його до вечері, велів постелити йому у ванькирику і лягати спати. Юра опирався, — він від коли жив не ночував ніколи в коршмі, — та подумавши, що тепер йому треба би знов вертати до своєї пустки і ночувати там самому, перемиг себе і заночував у Мошка.

Тиждень потім, у саму неділю, при вїїті, присяжнім і громадським писарі Юра зробив з Мошком такий контракт. Мошко обіцявся годувати Юру до самої смерти, шанувати його як свояка і по смерті похоронити його як слід по християнськи, а Юра за те записав йому по смерти свою хату й свої три пруги поля. Юра Шикманюк став, як кажуть Гуцули, Мошковим годованцем.

Угода з Мошком була така, що Юра мав жити в своїй хаті, робити що йому схочеться або й не робити нічого, а Мошко мав давати йому все удержання, їду, по чарці горілки рано, в полудне і вечір, топливо в зимі. Коли Юра захоче, може ночувати в коршмі; що заробить, чи то в лісі чи на ріці, то його.

Юра підписав угоду (тоб-то подержав за перо, бо був неписьменний і дозволив підписати себе при людях) з якоюсь сердитою радістю, як чоловік, що понукає цирульника вирвати йому як найшвидше болючий зуб.

— Отак! — мовив він, — так мойому синочкови треба! Нехай знає, як батька шанувати! Нехай собі не острить зуби на батькове добро. Бери, Мошку, бери від нині! Ори, сій, коси, най його зуби болять, най розсядеться з зависти! Я батько, я йому того зичу за його й його жінки добре серце. Як він мені, так я йому. І ви, люде добрі, будьте свідками! На вашім свідомі все роблю, і гадаю, що Бог мені кривого слова за се не скаже. Адже сам Бог казав, що всохне рука, яка підносилася на батька, правда, Мошку? Вами свідчуся, люде добрі, що отсей Мошко, бачите, Жид, ніби то нехрещений, не нашої віри чоловік, а показав мені в моїй біді більше серця, більше приятельства, ніж моя власна кров. За те й записую йому все, що маю. Най має і його діти, най хоч вони згадують добрим словом Юру Шикманюка!

Але сей завзятий настрій Юри проти власного сина швидко змінився. Одно те, що Василь, довідавшись про батьків поступок, не тріс із зависти, не кричав, не плакав, не лаявся, не прибіг ані перепрошувати ані ганьбити батька, а лише махнув рукою, — се вразило Юру, коли йому се переказали сусіди. Як би його син був кричав, плакав та розщибався, він був би почував дику радість; як би син був прибіг до нього з плачем і перепросинами, він був би відіпхнув, вигнав, поганьбив його; але син зовсім не показував по собі нічого, лишився байдужим і се забило Юрі цвяха в голову. Щож то він собі міркує? — думав Юра. Не жаль йому того добра, що мало бути його, а тепер жидівське? Не сором йому, що батько — замість знайти у нього захист — зробився жидівським годованцем? Юра не міг придумати ніякої відповіді на сі питання, сам себе силував сердитися на сина, бурчав і проклинав його

з його родиною, але робив се якось нещиро; він чув на дні душі жаль за своїм добром, що має перейти в жидівські руки і замість його внучатам дістатися, дістанеться пейсатим Жиденятам, що раз-у-раз наповняли коршму й її найблизче оточення своїм біганням, криком та шваркотанням. Юра соромився своєї похіпливості, соромився селян, що хоч не показували йому ніякої ворожнечі (поява таких годованців у Гуцульщині, на жаль, дуже часта), то все таки — і се почував Юра — зробилися супроти нього холодні, байдужі, рідко заговорювали його, а деякі й зовсім обминали його, чинилися, мов не бачуть, не пізнають його. А коли кілька неділь по своїм записі Юра вперше появився в церкві, люде відступалися від нього; на тім місці, де він звичайно стояв, зробилося довкола нього досить широке колесо, в якому він стояв сам, мов виклятий або заражений. І в додатку пан-отець тої неділі виголосив проповідь про любов до рідної землі і про великий, неспасенний гріх, який стягає на себе всякий, хто легкомісно марнує ту землю, віддає її в чужі, нетрудні руки, зневажаючи сим і кров та піт батьків, дідів і прадідів, що боронили та обробляли сю землю, і кривдячи власне потомство, якому він уймає хліб від рота і замикає спосіб майбутнього дорібку. Юра при тій проповіді стояв мов на розпечених шинах, зараз по Херувимській пісні вийшов із церкви і, не здоровкаючись ні з ким, не обзираючись, затиснувши крисаню на очі, пішов до своєї хати, заперся в ній і не рушаючись з місця просидів до самого вечера. Тепер її пустка не разила його; тепер він рад би був сховатися в найглибших лісах, у найтемніших дебрах, аби не бачити ні Мошка з його Жиденятами, ні Василя з його жінкою й дітьми, ні того поля, ні тої хати, ні тої дурниці, яку зробив із записом, ні того сорому й жалю, що пік його душу.

Але Юра звільна привикав до свого положення, перемагав у собі все, не ходив у село ані до церкви, ні навколо своєї хати або йшов на заробіток десь у сусідні села.

Доки Мошко був з ним добрий і ласкавий, він не дбав ні про що. Мошко своїм звичайним, спокійно-приятним способом умів усе додати йому відваги й певности, і кожного разу підпирав свої докази надпорядковою чаркою горілки. До тих Мошкових доказів та до горілки Юра почав привикати чим раз більше, а коли Мошко нарешті натякнув йому, що він не обов'язаний давати йому більше як три чарки денно, Юра не змагався і платив за горілку тими грішми, які мав зароблені. Він почав було складати ті зароблені гроші — зразу на кожух, далі задумав зібрати хоч 100 ринських і справити до церкви свангелів за душу небіжки жінки. Але привичка до горілки почала звільна перемагати його постанови, і з зароблених та зложених грошей капало чим раз більше в Мошкову кишеню. І доки капало, Мошко був добрий та ласкавий, потішав Юру в його гризоті, картав тих Гуцулів, що виявляли йому маловаження або нехить, картав навіть Юрового сина за погане поводження з батьком, і Юра почував себе мов за високим, густим плотом, у безпечному захисті й опіці.

Тільки здоровля його почало щось не статкувати. Проживши 67 літ, він досі не зазнав слабости крім декількох ран на своєму тілі, одержаних чи то при небезпечній лісовій роботі, чи в коршемних бійках. А тепер — не знати, чи від гризоти, чи від Мошкової горілки, чи від чого иншого, з ним почало робитися щось недобре. Йому відхотілося їсти, в голові шуміло, в горлі пекла вічна згага, руки й ноги тряслися, сон його не брався, а як часом було засне на хвилину, то його мучать такі страшні та „жвсні“ сні, яких він передтим не видав ніколи і після яких звичайно прокидався напруго, з криком, весь облитий холодним потом. Він весь згорбився, зробився блідий і майже жовтий, його зовсім покинула охота до праці, і він звичайно цілими днями сидів на призьбі своєї хатчини і слухав шуму в своїх вухах та тупо, безучасно дивився, як Мошкові діти бігали по його подвір'ю, поралися в його

загороді, а Мошкові наймити та наймички робили на його полі.

Одного літнього дня, коли він отак сидів та туманів на своїй призьбі, перед ним неначе вродився його син Василь.

— Йик ночували, дєдю? — промовив він, цілючи батька в руку.

Юра дивився на нього витріщеними очима і не знав, що відповісти.

— Госпідку любий, як ви виглядаєте, дєдику! — скрикнув Василь. — Ви хорували?

— Хоч би був і вмер, то ти би певно не був довідався до мене! — з гирким докором мовив Юра.

— Щож, дєдю, ви розсердилися на мене, покинули нас, то як би я смів докучати вам? Тай то як би ви, не дай Боже, хорували, то я би... Але я не чув нічого... Адже ви ще в неділю були в Жабю...

— Ну, а чоґож тепер приходиш?

— Та нічого, дєдику. Таки мені стужилося за вами. Госпідку милосерний, таже ви мені рідич! Таже мене Бог буде карати...

— А буде, певно що буде за твоє добре серце до мене. Тепер ти мені й дєдику й се й те, а що було торік?

Від часу, як Юра розстався з сином і записався Мошкови, минув уже рік з окладом. Василь стояв перед батьком і не зводив з нього очей.

— Торік, дєдику? Хібаж я вам сказав коли пів слова непочтивого та прикрого?

— Та що з того, що ти не казав, а твоя жінка говорила за тебе й за себе.

— Щож, я жінці язика не завяжу, яку її Бог сотворив, така є. Але у неї, дєдику, душа ліпша, як її язик. Ви то самі знаєте. Кривди вона вам не зробила ніколи, тільки що тим язичищем молола. Ну, та дістала вже вона за своє...

— Ну, то що! — закинув нараз Юра, зпід лоба позираючи на сина і відповідаючи більше на своє власне внутрішнє запитання, ніж на Василеве, — гадаєш, що мене тепер знов завабиш до себе? Ні, небоже! Я вже стара ворона! На полову мене не завабиш. Тай на що я тобі тепер потрібний? Адже знаєш, хату й ґрунтець я записав Мошкови, більше не маю що роздавати, а голіруч я вам непотрібний.

— Ні, дєдику, — мовив спокійно Василь, — я на ваш ґрунт не зазіхаю ані вас до себе силувати не хочу. Робіть, як знаєте, як вам ліпше. Але я мав би до вас одно запитання.

— А що таке?

— Що з вами діється? Чи ви нездорові? Виглядаєте як з хреста зняті.

— А що, літа приходять. Старість не радість.

— Торік ви ще не такі були. Чи може де здвигалися при роботі або перемерзли або що?

— А хто знає! Я не тямлю, — нерадо буркнув Юра.

— Знаєте, дєдику, там по селу всіляке говорять, а я слухаю і в мене серце крається. Адже ви мені тато, я ваша дитина, я повинен дбати за вас на старість.

— О, гарно дбаєш! Бодай і твої діти так дбали за тебе! — з пересердям крикнув Юра.

— Не кленіть, дєдику, хоч я й не заслужив нічого ліпшого. Але скажіть по правді, від коли се з вами поробилося?

— Та що таке? Що поробилося? Нічого зо мною не поробилося! — сердився Юра.

— Та тут уже сердьтєся, не сердьтєся, а що живі очі видять. Тай люде скрізь по селі говорять...

Василь замявся.

— Ну, що говорять? — спитав Юра.

Василь оглянувся, а потім, сідаючи на призьбі поруч батька і нахиляючися ротом близько його вуха, мовив полупшептом:

— Що Мошко задає вам якоїсь трукки в горілці.

Юра поблід як труп, схопився з призьби, затремтів усім тілом і знов сів на своє місце. Він не міг стояти на ногах, у його грудях щось клубилося й душило його в горлі.

— Що ти кажеш? — промовив він ледви чутно.

— Те, що чуєте. Десь одна наймичка підгледіла Мошка в ночі, як сипав із якоїсь флящини якісь краплі до тої фляшки, в якій держить для вас горілку, і з якої не дав нікому крім вас.

Настала важка мовчанка. Юра чув, як щось стискає його за серце. В ухах у нього шуміло, мов чотири вітряки. Серце товклося прискорено, аж боляче в грудях. Ціле тіло дрожало.

— Я би вас одно просив, дедику, — мовив далі Василь. — Я зладжу візок, сідайте, поїдемо до Жаба до дофтора. Най вас огляне, скажете йому, як вам є, — що він на се повість.

Юра пристав на се. Лікар, старий практик, лиш глипнув на Юру і буркнув:

— Пеш?

— Та Бог має що той за що пити, панчику пишній!
— мовив Юра кланяючись.

— А чогож приходиш?

— Та то не я, то от син...

— А йому що?

— Та йому, -Богу дякувати, нічого, він лише за-длі мене.

— За-длі тебе? А то як?

Тут Василь виступив наперед, поклонився і почав говорити, що чув у селі.

— Слухай, хло! — мовив сердито лікар, — ти мені харамана не гни! Знавш, то кримінальна справа, як би показалося се правдою. Присягнеш на те?

— Та, Госпідку! — мовив переляканий Василь, —

я-сми при тім не був, видіти не видів, то як мені присягати?

— А ті, що тобі се говорили, присягнуть?

— Або я знаю. Присяга — страшна річ. Хто сам на очі не видів...

Лікар довго оглядав Юру, велів йому роздягтися, навіть сорочку скинути, клав його на лавці, обертав на різні боки, стукав у груди і в плечі, оглядав язик, розпитував і крутив головою, бурчав та плював, а далі велів дати собі ринського і відіслав Юру до дому.

— Стидайся, старий! Маєш сина, маєш унуків, а записуєш себе Жидови! Зараз верни до сина, з Жидом не заходи собі більше, його страви не їдж, його горілки не пий, а заживай оте лікарство, що я тобі запишу. А за тиждень прийди знов.

Юра послухав, не говорячи Мошкови ані слова, перебрався до сина, але за тиждень ані за місяць до лікаря не ходив. Він заживав лікарство, чув, що йому ліпше, руки й коліна перестали трястися, а йти до лікаря, то знов треба наслухатися проповіді тай заплатити хоч корону. Пошкодував грошей.

Мошко також прийняв Юрові переносини зовсім спокійно. Не ходив за ним, не розпитував, не переказував, але кілька днів по його відході зробив із його хати хлівець на свої телята, збирав із поля, косив сіно і господарював на Юровім полі як на своїм. А в осени почали Василь і невістка намовляти Юру, аби розв'язався з Жидом. „Обчисліться при людях. що видав на вас, зверніть йому, а ґрунтець і хату нехай віддасть“. Юра пішов з тим до Мошка, але сей чемненько відповів йому, що він уже подав до суду, аби ґрунт і хату записано на його власність.

— Ба, а се по якому?

— Ви мені записали, Юро.

— Я тобі? Але аж по моїй смерті. А поки я живу, то я своїй дідизні пан.

— А мій кошт, що я видав на вас?

— Я тобі зверну.

— Що ви мені будете звертати? Я вам не зичив. Я давав на рахунок ґрунту і видав більше, ніж той ґрунт варт.

— Мошку, що ти говориш! — скрикнув Юра мов ужалений.

— А ви що собі гадаєте?

Перемовилися Юра з Мошком кількома острійшими словами. Вибіг Юра з коршми і побіг до писаря, дав йому „баночку“ і просив написати до суду на Мошка. Писар скаргу написав і вислав. Минала осінь. Жид зібрав з Юрового поля, виорав коло хати під огородину, переробив хату на стайню. Минула зима, минула весна. Жид почав орати на Юровім ґрунті. Юра з Василем зігнали Жидових робітників зі свого поля. Жид вивів провізорию і виграв, Юру засудили на 10 банок коштів. Минуло ще пару місяців. Нарешті Юра діждався терміну в суді на свій позов. Станув Юра в суді, станув і Мошко. Розповів Юра всю справу, але промовчав про свою слабість та про чутку, що його Мошко потрохи троїв, промовчав, бо боявся, що се кримінальна справа, а йому веліли би присягати. Мошко потвердив Юрові зізнання, показав контракт легізований у нотарія, показав рахунок того, що видав протягом року на удержання Юри, і показалося, що він видав ще більше, ніж варт був той ґрунт з хатою. Суддя не входив близьче в розбір рахунку, не придивлявся, чи по правді оцінено Юрів ґрунт, йому досить було, що на однім і на другім документі була громадська печатка та підписи вїйта, присяжних і таксаторів. Даремно Юра божився, що Мошко не видав на його удержання й десятої часті того, що тут зараховано, що його ґрунт варт у четверо більше, ніж його оціновано. Суддя признав Юрову скаргу неоправ-

даною і відіслав його, коли хоче, до дальшого процесу. Юра вийшов із суду розбитий, зломаний. Його син узявся потішати його.

— Ви, дедику, не журіться. Що то значить косівський суд. Овва! Ми ще до Коломиї ходімо, а як там не знайдемо правди, то й до самого Львова, навіть до самого цісаря трафимо. Впадемо перед ним на коліна і все розповімо. Най цісар знає, як тут пани судять!

Юра хитав лише головою і не відповідав нічого. Де вже йому до Львова та до цісаря! Е, як би у нього давня сила! А тепер він старий, гостець по костях ходить. А Мошко має всюди плечі. Він богатир, надрав з Гуцулів і не дбає. За ним адукати, за ним судді потягнуть, а за бідним Гуцулом хто? Адже в Мошка таких самих годованців як він був, ще тепер три в селі, а ось перед місяцем один умер, тай то не такий харлак як він, а богатир на все село. Самої полонини за день не обійдеш! І все то тепер Мошкове. Що Юрі міряться з Мошком!

— Знаєш що, синку, — мовив Юра до Василя, коли вони по нещасній розправі зайшли до шинку і п'єснідали. — Їдь ти собі з Богом до дому, а я піду до Коломиї.

— Самі підете?

— А щож! Пошукаю й собі адуката. Там, кажуть, є така щира душа. Допитаюся до нього.

Василь не догадувався, що в Юри зовсім не адукат на думці, повірив батькови, лишив його й поїхав до дому. А Юра, проблукавши до вечера по Косові, над вечером вибрався з міста в той бік, як до Пістиня. Кількох знайомих Гуцулів, що вертали з Коломиї, здибали його за містом, на горбі коло каплиці, побалакали з ним, розпитали, куди й за чим іде. Юра все розповів їм. Але дійшовши до ліса, коли зачало смеркатися, скрутив у праворуч, лінією в низ, на Старий Косів та Манастирське, перехопився ніким не спостережений на противний верх, і верхами, знайомими пляями та стежками, оминаючи людські оселі, зимарки та

дороги, де можна було надіятися людей, поспішав до свого села. Не спочиваючи ані хвили, він над ранком опинився на версі, відки видно було його село. Тут вишукавши на одній полянці оборіг з торічним сіном, виліз на нього, зарився в сіно і перекусивши та випивши горілки, заснув після тяжкої втоми і проспав увесь день.

II.

Смеркалося. Кровава заграва, що розітлівшись на заході обхопила була все небо, починала звільна погасати, бліднути, зразу на сході, потім на середині неба, і лиш де-де огнистими платами висіла на хмарах та палала пурпуровою пожежею на снігових шпилях далекої Чорногори. Відтам потягало холодним вітром. Віковічні смереки від часу до часу вибухали голосним шумом, мов прокидалися з тужливої полу-дрімоти і неначе величезні птахи напруго шелестіли всім пірям, зриваючися до лету: се одна-друга хвиля полонинського буйного вітру, що тяг горою понад верхами, впадала в низ і вривалася в їх темну гушавину.

Юра йшов довгий час верхом, плаєм, лишаячи село по лівій руці. Він уважно роззирався довкола. Черемош, що гадюкою вився здовж села, щез уже під густим завом мряки, білої як молоко і гладкої як простелене полотно. Із хат, розкинутих по верхах та збочах гір, вився клубами дим, але голосів ніяких із них не було чути — вони були далеко від Юри. В селі видно було декуди світло. Нараз із одного верха затужила голосна тримбіта; з другого верха їй відповіла друга; у Юри мороз пішов поза плечима. Перша тримбіта заголосила знов — аж надто добре звісну йому мелодію — знак, що там, де трублять, у тій хаті хтось умер. Юра напружив зір і слух, щоб зміркувати, де се. Він зупинився на хвилю, слухав, а потім покивав головою.

— А-йи, а-йи! Не як, лиш так, що Олекса Пилипюк.

Мусить так, що він умер. Мошків годованець. Другий до місяця. І так само з ним було, як зо мною. Здоров чоловік був, а нараз ноги під ним почали дилькотіти, голова трястися, пам'ять його покинула, їсти відхотілося. Зовсім так, як мені. А-йи, певно, що се вже йому вічну пам'ять тримбітають.

Він обхопив рукою топорець за своїм поясом і пустився йти далі. Звернув на ліво, на стежку, що вела до села, і роззираючись уважно, аби не здибати нікого, гупорив сам до себе.

— Нема старшої ради, нема! Вже як сми наважився, так мусю зробити. То людоїд, не чоловік. За такого й гріха не буду мати. А в тім що? Нехай мене карають, нехай вішають! Хіба мені жаль життя? Що воно варто? Тепер, як мене нетрудний обдер із усього! Але я пімстюся! За своє й за людське! Досить нажерся, досить накривдився. Я більшу штуку вдаю, як пани. Я покараю такого, що його їх кара не досягає. Я буду для нього карою божою. Нехай інші каються, на нього дивлячись.

Стежка скрутила в ялівцеві та смерекові корчі, серед яких де-де здіймалися в гору великі смереки, останки колишнього могутнього ліса. Ті корчі в слабому сумерку пізнього вечера лежали на збочі гори, мов здоровий плат чорного сукна. Юра поринув у них, мов малесенька комашка в мохнатому пуху. Він ішов звільна, щупаючи перед собою стежку костуром та ногами, обутими в шкіряні постоли. По якимось часі корчі минулися і стежка вибігла на сіножать та тяглася нею понад глибоке, дуже сточисте провалля, на якого дні грізно шумів невеличкий гірський потік. Його шум та гуркіт ішов, бачилось, десь ізпід землі, бо ані потоку, ані дна провалля, заваленого густою п'тьмою, не було з гори видно. Юра йшов неначе вузенькою кладкою, завішеною між темним, ще лиш декуди румянцем відтіненым небом і далеко темнішою безоднею. Він тепер розмахував костуром і не переставав додавати собі духа.

— Ні, не буду мати гріха! Бог мене простить. Я не йду для рабунку. Я не хочу його ані о стільки, що палець завинути. Бороди мене, Боже! Я лише за свою й людську кривду. Адже ади, троїть людей хрещених як мухи! Живі очі видять, що троїть. Хібаж Пилипокови було вмирати? Або Герасимюкови? Господи, таже то аридник, не чоловік! То лущипер якийсь! І ади, яким іще добрим чиниться! Гадав би хто: от людяний Жид! Але вже чинися, не чинися — по нині того стало! Як Бог на небі, а я ось тут, так за пів години буде по тобі! Аус, Мошку! Молися Богу, нехай тебе там милує, а тут твоє не життя більше. Я з тобою по судах тягатися не буду. Ані до Коломиї, ані до Львова, ані до цісаря. Запізвув тебе до старшого судді і до старшого цісаря. До того, що над усіма нами суддя і цісар. Там станемо оба, там будемо правдатися. Там не допоможуть ані печатки громадські, ані свідки, ані адукати. Там, сараку, все ясно буде, як на долоні. Там відразу буде видно, хто кого кривдив!

І він ішов, стискаючи в мозолистій руці обух свого топірця.

Йшов і не бачив, як по обох його боках невідступно крок у крок із ним ішли два велетні, вищі головами над смереками, а незримі смертним очам. Він говорив сам до себе, инколи в думці, инколи півголосом, а не чув розмови своїх таємних, невідступних товаришів. Один із них був білий, другий чорний; одного голос був сумний, жалісний мов голос сопілки, загублений серед непроглядної, безлюдної полонини, а голос другого був хрипливий, насмішливий, брутальний та зневажливий.

Чорний демон: А що, розумієш тепер, до чого воно йде?

Білий: Давно зрозумів; болить моя душа.

Чорний: І віриш, що не потрафиш відвернути сього чоловіка від його наміру?

Білий: Вірю в ласку й доброту Того, хто створив його й мене.

Чорний: Тхе! Се не відповідь на моє питання. Ховався за Творця, щоб не признатися до своєї слабости.

Білий: Моя слабість з Його волі. Так само, як твоя хвилева перемога.

Чорний: Не плети дурниць! Моя перемога! В чім вона? Чи я боровся за неї? Чи я силкувався ловити сю душу в свої сіті? Скажи сам. Будь щирий і признай, що моя сила, моя, як кажеш, перемога, се властиво лише льогіка життя, його обставин і подій, що се така сама елементарна сила як те, що сонце сходить і заходить, що по літі наступає осінь, що звір їсть звіря або рослину. Я тут не борець, не переможець, а тільки інтелігентний свідок, математик, що підводить суму, та іноді — га, га, га! — *tertius gaudens...*

Білий: Твоя об'єктивність у тім процесі така сама брехня, як і інші твої щирі признання. Ти так, як той грач, що від часу до часу кидає вольти, щоби підправити своє щастя, а все божиться, що грає зовсім справедливо.

Чорний: Га, га, га! Як ти се підглядав! Щож, грача, за яким добачуть кидання вольт, викидають із гри — а ти цього не можеш зробити зі мною —

Білий: В премудрій економії Творця ти потрібний, та його шляхи темні перед нами так само, як і перед очима смертних.

Чорний: Ну, ну! Не мучся імпонувати мені темними фразами. Дещо трохи тих темних шляхів ми таки розуміємо. За стільки міліонів літ навчилися бачити дещо далі свого носа. А коли ти не навчився, то тим гірше для тебе. А на Творця вини своєї недотепности не скидай. Отже синоньку, вертаючи до твого порівняння з фальшивим грачем... Чи моя гра вірна чи фальшива, але се одно певне, усунути мене з сеї віковичної гри за людські душі ти не можеш. Ані сам від неї втекти не можеш.

Білий: Не моя воля.

Чорний: Та й сором був би вам, правда? Ну, але маючи те переконання, що я граю фальшиво — тобі лишається —

Білий: Лиш одно —

Чорний: Лиш одно? Я думав, що лиш двов.

Білий: Дивитися фальшивому грачеві на пальці і демаскувати його вольти.

Чорний: Або — га, га, га! — пробувати й собі иноді кинути невеличку вольту, щоби поправити щастя на свою користь. Що? Не добре я кажу? Адже клин клином вибивають.

Білий: Се не в моїй удачі.

Чорний: Кажі краще: не моя голова в тім.

Білий: І нема потреби. Бо неправда твоя, що сума життєвих сил і подій усе верне на твою користь. Неправда, що сумуючи ті явища життя, ти являєшся *tertius gaudens*. Ти вмієш сумувати лише часткові явища і підводити лише часткові суми, але сума сум, великий інтеграл безконечного дифференційного рахунку життєвого невідомий тобі. Тим то твої радощі короткі, а твої побіди дуже куцоногі.

Чорний: А все таки в тебе болить душа, дивлячись на них.

Білий: Болить, бо й я слабій твір, бо й мій обрій обмежений, бо й мені велено боротися зі злом у його дрібних і найдрібніших об'явах, а кінцеву побіду чи кінцеве рішення боротьби полишив для себе Той, що держить у руках усі почини й усі кінці.

Чорний: Держить або й не держить. Ну, та не про те річ. А про те, чому ж не борешся з тим, що ти називавш злом, і що я в отьому випадку називаю лише простою консеквенцією всього попереднього? Коли вона тобі видається злою, грішною, болючою, то ну-ко, поборись із нею Як хочеш! Війди в душу сього чоловіка і здуси в ній сю пристрасть, що володіє нею!

Білий: Я не Бог.

Чорний: Або збуди в його серці які інші почуття, щоби відвернули його від сього наміру.

Білий: Я вже пробував се зробити і ще попробую, як буде відповідна хвиля.

Чорний: Або промов йому до розуму! Скажи йому, що Мошків шинок при самій дорозі і що лише він допустить злочину, його зараз і зловлять.

Білий: Се його не відверне. Я вже бачу наперед, що він, сповнивши злочин, або й зовсім не буде ховатися, або сховається так нехитро, що його зараз же знайдуть і він при першому допиті признається до всього.

Чорний: А може скажеш йому, що в коршмі якраз у ту пору ночуватиме суддя з Косова, той сам, що засудив його вчора.

Білий: Думаю, що він був би в стані піти й тою самою сокирою розрубати голову й судді.

Чорний: Невже думаєш? Ей, у таким разі була би гарна справа! Варто, щоби я сим покористувався! Бачиш, я немов прочував, що з сеї поїздки пана судді може вийти щось доброго для мене, і хоча він їхав до Жабя і мав намір аж там заночувати, я зламав йому колесо перед Мошковою коршмою і змусив заночувати тут. От се буде гарно! Надмухаю сього Юру добре, а як Мошко застогне під ударами його барди, розбуджу пана суддю і пхну його до шинкової кімнати... Будуть два гриби в борщ. Спасибі тобі, синку, за добрий натяк.

Білий: Ну, а що, як ти помиляєшся в своїм рахунку? Як Юру в селі здіблють знайомі і він втратить відвагу на вбійство?

Чорний: Я поведу його поза селом: кладкою по кінець села за Черемош, потім заріччям поза хати аж до броду, що просто перед Мошковим шинком, а з броду просто в задні двері коршми.

Білий: А я пригадаю служниці, щоб засунула задні двері; Юра потермосить дверима і наробить стуку.

Чорний: Забувавш, що Юра старий Мошків годова-нець і здавна має застромлений під порогом деревляний ключ, яким у кожній хвилі може без ніякого стуку відсу-нути засув і вийти до середини.

Білий: Я зупиню декількох п'яниць у коршмі, щоб Юра входячи здибався з ними.

Чорний: Се вже, любчику, иншим часом зробиш. Сьогодні, глянь сам, уже тепер коршма зовсім пуста. Робучий день був, усі Гуцули потомлені. Останні п'яниці пішли з шинку і поплелися до дому. Мошкова жінка з дітьми спить у другій половині.

Білий. Онде дорогою з Жабя йдуть ярмаркові до Коломиї.

Чорний: Ідуть і пройдуть і не зупиняться коло Мошкової коршми. А та друга громадка, що йде пару сот кроків за ними, зупиниться ще коло броду напувати шкапята, і прийде перед коршму саме тоді, як усе буде зроблене і лишиться лиш одно — зловити Юру на горячій учинку.

Білий: Ге! Роби, як знавш! Я ще спробую від себе робити, що зможу.

І він своєю долонею доторкнувся широких грудей Юри і своїми небесними очима зирнув у понурі, завзятою злобою заіскрені Юрові очі.

І нараз стало Юрі якось дивно, якось боязно і сумно і жалко на душі. Боязно, немов би він отсе з живого світа, зпоміж людських веселих осель входив у величезний, темний, непрозорий ліс, де повно гнилих вивертів, де холодно й вохко, де нема інших стежок крім тих, що протоптали хижі, дикі звірі, де не чути пташиного співу, лиш сичання гадюк, де замісто зелені й цвітів скрізь видно лише плісень та огидливі гриби, а замісто веселого стрекоту сверців чути глухе стогнання лісових велетнів

та якесь іще важче, жалібнійше не то стогнання, не то крик нещасних заблуканих людей. І сумно йому на душі, немов би й сам він у тім безмежнім лісі мусів блукати та пропадати до суду віку. І жалко йому себе самого, свого села, свої рідні, свого дотеперішнього чесно прожитого віку, жалко всього, з чим зжився і зрісся він досі і що тепер немов на завше мусить покинути. Перед ним стала його хата, осяяна сонцем, і моргала на нього своїми маленькими, підсліпуватими вікнами, немов хотіла сказати: „А ти куди, Юро?“ І двері його хати порушилися на чопак і заскрипіли своїм дивно знайомим, любим скрипом: „Юро! Покидавш нас?“ А тут зпоза вікон, зпоза дверей визирають кучеряві, біловолосі головки Василевих дітей а Юрових унучат, і кричать — одні радісно, а інші трівожно: „Дідуню! Дідуню! Куди ви йдете? Пощо покидасте нас?“

Юра йшов невеличкою сіножатю, що простяглася між стопою гори, з якої він зійшов, і гостинцем, що йшов поперек села. Він був саме по кінець села. Йшов звільна, оглядався якось непевно, його очі що хвиля бігли по білому полотні шутрованого гостинця в село, зупинялися край кожної хати, при кожних воротах, ждали хвилину, чи не покажеться в них хто. Та ні, ніхто не показувався. Юра переліз через перелаз, вийшов на гостинець, зупинився, потім у противний бік — тихо і мертво довкола. Лиш на безмісячному небі ярко палають зорі.

Знечевя мацнув себе Юра долонею по лиці — долоня була мокра. Він і сам того не тямив, коли й як із його очей закапотіли теплі сльози. Але на його серці від тих сліз не полекшало.

— Ні вже! Годі жалувати! — пробуркотів він. — Що варто мов життя? І кому й на що здався я у світі? А таку гадину забити, то ціле село буде мені дякувати. Не одна душа буде за мене Бога просити. Гайда, далі! Лиш обе-

режно, може й не побачить ніхто! А побачать — овва! Раз мати родила.

І він перейшов гостинець півперек, ввійшов на невеличку стежку, що простяглася білою смужкою по зарінку, потім губилася серед великого круглястого каміння близько ріки, і перекидалася на широкий, подвійним поруччям обставлений бер¹⁾, що зіпнятий понад Черемош переходив на другий беріг і, бачилось, упирався своїм кінцем у темний смерековий ліс, який покривав напротилежну високу стрімку гору і темною лявіною скочувався майже аж до самого русла ріки. А під бером ревів та клетотів Черемош. Над водою стояла легка сивава мла, крізь яку де-де проскакували мов граючись хвилі. В тім місці ріка звужувалася, а що посеред води лежало багато великого каміння, то хвиля билась о те каміння і відскакувала в бік, гнала в різні боки бистринами та вирами і в однім місці, де кілька таких течій лучилося до купи, під самою кладкою в шаленому розгоні натрафляла на великий, плоский камінь і перескакувала через нього, творячи над ним неначе величезний дзвін із срібної піни і кришталю. Юра звільна йшов по кладці. Наслухував. Дрібні хвилі, що плюскотіли коло берега, мов цікаві діти дзьоботіли до нього: „Куди йдеш? Куди йдеш?“ Мокрі каменюки посеред води, раз-у-раз обризькувані водою, вистирчали де-де з сивої мряки, та поблискували до звіздяного, безмісячного неба, мов розтоплене скло. Великі, грізні хвилі серед того каміння ревли та товклися сердито. Юрі здавалося, що чує в них сердитий крик власного серця: „Не дарую нехрестови! Най буде, що буде!“ Та коли дійшов до найбільшої бистрини, до того місця, де хвилі ревучи та розбиваючись скакали через великий камінь і творили над ним неначе дзвін зі срібної піни і кришталю, то в фантастичній сутіні йому видалося,

¹⁾ Бером називається в Гуцульщині велика з поруччями кладка, по якій можуть переходити не лише люде, а й коні.

що там із клекоту та шуму виринає голова якогось велетня з розвіяною білою бородою і реве до нього несвітським голосом: „Юро, куди йдеш? Юро, вернися!“

На нього вдарила ціла хмара холодної водяної пари, що раз-у-раз уносилася з сього клекоту. Мороз пройшов по його тілі і він, натискаючи лівою рукою крисаню на голові, а правою держачись поруччя, пустився підбігцем по кладці, що під його прискореними кроками почалася вся хитатися.

— Юро, куди йдеш? Юро, вернися! — ревла і клеко-тіло з глибини Черемоша, але він не слухаючи погнав стежкою понад ріку. По кільканацятях кроках стежка поринала в темній гущавині вільшини та ліщини. Навислі гилляки хапали Юру за крисаню. Мокре від роси листя било його по лиці і кожний такий удар проймав його дрожою. Під ногами де-де попадало сухариння, що хапало його за ноги, хрустіло під постоломи, іноді грозилося звалити його з ніг. Не бракувало й каміння, яке на таких стежках лежить звичайно не там, де йому треба, немов навмисно накладене так, аби необачний мандрівець по ночі зшибав собі пальці та розбивав коліна. Але Юрі все те було байдуже. Він ішов не озираючись, зціпивши зуби і похиливши голову наперед, притискаючи до правого боку звішений на лікті свій важкий керманицький топір.

І оба незримі велитні, що супроводили Юру, ішли крок у крок за ним, не знаючи ніякої перешкоди. Вони знов розпочали розмову нечутними для Юри голосами.

Чорний: Ну що, твоя проба, вплинути на його психологію, потерпіла блискучу невдачу? Ти плачеш?

Білий: Мої сльози, то знак власної слабости. Але Господь сильний.

Чорний: Міністер, якому не стало власного концепту, ховається за корону. Але се знак, що політика того міністра банкрутує. Корона звичайно прогоняє таких міністрів.

Білий: Господь волен зробити зі мною що хоче, бо я в сьому ділі робив, що міг.

Чорний: Чи там у вас не було кого розумнішого, щоби Господь післав його на се діло?

Білий: В сьому питанню чую твої гордощі. Уважавш, що ти сам дуже премудро заходився в сьому ділі.

Чорний: Признання з твоїх уст дуже мене радує, і навіть, знавш, почуваю якесь чортівське милосердя над тобою. Так рідко мені трапляється бачити вашого брата заплаканим. Що мені даси, коли я попробую відвернути сього Гуцула від його наміру?

Білий: Чортівське милосердя на нашім ринку не має ніякої ціни. Се фальшива монета, за яку не купиш нічого.

Чорний: А однако — давай побємося о заклад, що я потрафлю відвернути його від сього убійства.

Білий: По що мені битися з тобою о заклад? Чи думавш, що я й сам не бачу тисячі способів, якими можна би зробити се?

Чорний: Ого! тисячі! Ану скажи хоч один!

Білий: На що простійшого? В сій хвилі розриваю клявзи на Шибенім, і поки він дійде до броду, в Черемоші вода прибуде так, що йому ніяким світом не буде можливо перебрести, і Мошко може спати спокійно.

Чорний: Го, го, любчику! Говориш на вітер! А добре знавш, що сього не можеш зробити. Сам бачиш, скільки тепер Гуцулів ходить по Черемоші з остями за рибою. Прорветься в тій хвилі клявза, то певно з десятків людей пожило би смерти. Як на твою економію, то се була би дуже глупа заміна: десять Гуцулів за одного Мошка. Такі концепти лиши вже мені.

Білий: Стежкою з полонини іде саме Микола Мартюк, Юрів кум і приятель. А що, як я зупиню Юру ось тут на кілька мінут, дам їм зустрінутися обом, а тоді певна річ,

Микола не покинеться Юри, і Юра при свідку не зможе зробити свого діла.

Чорний: Ану попробуй. Але вибачай, коли я також натисну одну свою пружинку.

Гущавина корчів, якими йшла стежка, скінчилася. Юра вийшов на невеличку сіножать, обгороджену воринням. Він почував якесь ослаблення від довгого і швидкого ходу, хотів присісти на камені, спочити хвилину. Але, зирнувши на вориння, пізнав свою власну сіножать, яку він іще торік косив, а яку тепер скошили Мошкові наймити. Онде серед огорожі стояв високий стіжок пахучої трави, тільки що вчора накиданий і довершений. На вершку острівки ще висіла зелена віха з вільхового пруття; на воринню де-де видно було ще клаптики сіна, що позачіплялися при киданню стіжка. Юра аж зубами заскреготав, побачивши се.

— Моє добро! Моя кровавиця! І вже нетрудний засів, і вже панує, розкошує! І сміється з дурного Гуцула, що так легко дав себе одурити. Гей, мой! Не смійся! Ще не знати, чиє завтра. Ще твій сміх може дуже гірко скінчитися. Ще в Юри рука дужа, а в руці сокира. Гей мой, мой, мой! Не побоявся ти Бога скривдити мене, то вже й я не побоюся віддати тобі за своє. Тай не лише за своє, за всіх людей, за всю громаду!

І Юра, натискаючи крисаню на чоло, прискореним ходом, майже бігцем погнав далі.

Чорний: Ну, стежку з полонини ми щасливо минули. Тепер хоч би Юра сів спочивати, то вже з Миколою не зустрінеться, бо Миколі дорога відси на кладку, а не на Мошків брід. Вишукуй, небоже, зі своєї тисячі способів якийсь інший, розумніший.

Білий: Я вже вишукав.

Чорний: Ого! Так живо! Ну, а можна знати, який він?

Білий: Знатимеш на місці. А тепер поміркуймо лише, яке значіння може мати те, коли би Юра дійсно вбив Мошка.

Чорний: Га, га, га! Пускався на філософію! Значить з твоїм третім способом дуже крухо.

Білий: Я поклав його Богу на коліна. А поки що мені здається, що на цьому вбивстві ти зробиш далеко гірший інтерес, ніж я.

Чорний: Ге, ге! Не вдалася штука! Хочеш збридити мені мій інтерес. Але на таку полову мене не зловиш.

Білий: А все таки подумай! Адже в отруюванні своїх годованців Мошко не винуватий.

Чорний: Говори, плети! Не винуватий кримінально. Але своєю горілкою з недогоном хіба він справді не отруює їх?

Білий: Він тепер, коли всі в коршмі полягали спати, сидить і читає Біблію і молиться.

Чорний: Ти сам дуже добре знавш вартість його молитви і його побожності. Ти напустив на нього страх смерти. При загальнім обрахунку се йому потрутиться, а в результаті лишиться зеро.

Білий: Глянь, у його душі виринають добрі наміри.

Чорний: Як у літню спеку клубляться білі хмарки над Чорногорою. Дощу з них не буде.

Білий: А Юра — по доконанім убійстві минеться його завзяття, пропаде його злість, він покається.

Чорний; Так, так! і висповідається і розрішення одержить і запричащається, а потім його святого та праведного повісять. Знаю, знаю. А все таки результат буде дві смерти — і дві душі.

Тимчасом Юра йшов поспішаючи. На небі віз почав уже хилитися до заходу. Наближалася північ. Стежка відбігла досить далеко від Черемоша, який глухо стогнав за корчами під своєю джергою з сивої мряки. Ліворуч Юри стояла чорною стіною височезна, стрімка гора, покрита смерековим лісом. Здалека з супротивного боку знов заскиглила тримбіта; Юрі здавалося, що незримий, далекий трембітар подає йому просто до вуха вістку про чиюсь смерть. Села, відділеного від Юри Черемошом, відси зовсім

не було видно. Та ось стежка повернула в бік, перебігла ще дві-три сіножати, перескочила два-три перелази, і урвалася на зарінку перед самим Мошковим бродом. Черемош тут розіллявся широко. Ліворуч було плесо гладке, мов зеркало, та де далі воно ширшаючи морщилося, рябіло дрібнесенькими хвильками, мерехтіло мов пересипаючись срібним пісочком, і шуміло якось глухо, втомлено, немов ріка зітхаючи спочивала по шаленім розгоні попередніх бистрин та клетотів. Тільки декуди на рябому тлі того броду видно було рівномірні ряди більших і жвавійших хвиль, що маширували одна за одною мов довгі ряди Гуцулів, утомлених довгою дорогою. Се були ті місця, куди йшла глибша течія води і де ріка навіть у найбільшу посуху сягала дорослому Гуцулови до колін.

Юра зирнув на брід. Тисячі разів на своїм віці він переходив сюди нічого не думаючи, не вагаючись і не жахаючись. А тепер жахнувся. Брід видався йому широким-широким, удвоє, в десятеро ширшим супроти звичайного. Мошків шинок, що стояв зараз за бродом край дороги на підвисшенім горбику і глипав на нього своїм одиноким, підсліпуватом освітленим віконцем, видався Юрі далеким, далеким. Перехід через Черемош, сеж для нього перехід із одного життя, з того, в яким він зріс і постарівся, в якесь инше, невідоме, далеке і страшне. Що то жде його там? Кого він там зустріне? З ким доведеться йому жити, де і як умирати? В якій землі зложить він свої старі кости? Хто оплаче, а хто прокляне його смерть? Юрі мимоволі закрутилися сльози в очах, але він обтер їх кулаком і сів на великім, гладкім камені серед зарінка та почав розмотувати на ногах волоки, щоб роззутися з постолів.

— Та що мені з того, як умирати та де спочивати? — думав він. — Хіба не все одно? Віку мого й так не багато, а тілу однаково гнити чи отут на цвинтарі, чи там де будь на тюремнім „гофі“.¹⁾ Он Юра Драгарюк не то був

¹⁾ Тіла повішених закопують під шибеницею на тюремнім подвір'ю.

що я, богатир був тай молодий тай дужий, тай що? Не завагував положити свою голову, аби пімститися на своїм ворозі. А тепер про нього й пісню співають...

І розмотуючи волоки він півголосно, на монотонну нуту почав муркотіти собі під ву́с:

Ой, зазулька прилетіла тай вла кувати;
Збирається тяжка ровта¹⁾, щось іде шукати.
Кували ми дві зазулі, дві разом завили;
А як війшли до Бордючки, так Николу ймили.
Але в моїм огороді та явір зібгався;
Ой, їмили Николика, Юрина сховався.
А зазулька прилетіла, зачала кувати;
Але дали від Бордючки до Юрини знати.
Убита ми доріженька в городі на просо;
Ой, прибїгла та Бордючка до Юрини босо.
Як ся село називає: Жабе чи Ворохта?
„А ти, Юро, ісховайся, бо йде тяжка ровта!“

Юра урвав пісню і сплюнув. Ну, завтра тут у селі буде також щось подібне. Набіжать шандарі з Жабя, зібють ровту коло Мошкового шинку, будуть кричати, радити, висилати людей на різні дороги, але я вже буду далеко. Я вже буду доходити до Косова — ба ні, не доходячи до Косова зараз на Манастирськїм перебриду Рибницю тай півпереки, горі горою, та на пістинський гостинець, а там я пан! Там я безпечний! Ніхто мене не бачив у селі, ніхто й не погадає на мене. Нехай собі ровти ходять та шукають! Нехай шандарі та пани перепитують по селі, чи не мав Мошко яких ворогів! Чи мало він їх мав! Кождий його годованець був його ворог, не лиш я один. А міг і хтось чужий, переходячи в ночі коло шинку, забити Жида для рабунку, а потім сполошитися та втекти! Мені байдуже. Нехай собі ломають голови, як знають!

Нечутний для нього регіт його чорного товариша залунав над його головою. Юрі від того демонського реготу

¹⁾ Ровта, маб. з німецького die Rotte — купа народа, що йде в погоню за злочинцями.

лиш мороз пішов поза плечима. Він підкотив штани вище колін, забрав постолі з онучами й волоками, звязав їх разом і привязав до лівої руки вище ліктя, взяв на локоть правої руки сокиру, в долоню палицю, якою мацав перед своїми ногами воду й каміння на дні, і сплюнувши ще раз війшов у ріку.

Вода була бистра й дуже холодна. Юрові ноги, зігріті довгим ходом у шкіряних постолах та грубих суконних онучах, сильно почули той холод, немов би нараз були обуті в ледові черевики. Особливо верхня верства річної течії видалася Юрі дуже студеною і відразу обхопила його ноги в тім місці, де були перевязані волоки, різала там мов остроми бритвами, стискала обі ноги немилосердно, мов тісно закручені залізні кайдани.

— Цураха на тебе, иршена¹⁾! — буркотів Юра, — оттос ми студена!

І звільна, обережно переступаючи з ноги на ногу, він почав брести ріку. Перед його очима щез другий беріг Черемоша в сивій мряці, а дрібні, мов із темно-зеленого скла вилиті хвилі мерехтіли звільна, далі швидше, швидше, ширше, ширше, десь у безмежню далечінь. Здавалося, що той Черемош розливається чим раз більше, що гори розсуваються перед ним, ліси та чагарники біжать мов отари чорних овець спуджені вовком, а за ним жене рівне, зелено-скляне, злегка кучеряве плесо отих хвиль, і воркоче, і шумить, і стогне глухо... А серед того плеса не пеньок котиться, не дрібна комашка борикається, але він сам, Юра Шикманюк, похилений на свою паличку, важко підіймаючи заморожені ноги, бриде, бриде, визирає берега і не може знайти його.

А оба незримі товариші не покидали його ані на хвилю. Крізь шум Черемоша знов залунали їх голоси, нечутні для Юри.

¹⁾ Иршений — хрещений; сей епітет надають Гуцули залюбки не лише людям, але також своїм коням та воді.

Чорний: Сказавши по правді, я й зовсім не знаю, чогоб тобі так убиватися за тим Жидом і за тим Гуцулом. Згине Жид, то й так не твоя втрата, а пропаде Гуцул, то чи він же один? Сам бачиш, скільки їх пропадає день у день.

Білий: Справді бачу.

Чорний: Тай то ще з Гуцулом твоя справа не зараз програна. Його зловлять на горячій учинку, він не буде мати нагоди ані можности вибріхуватися, признається до всього, покається, а як при тім вийдуть на верх Мошкові справи, то ануж його й не засудять на смерть?

Білий: І не засудять.

Чорний: І він у вязниці житиме иншим життям. Почуття сповненого злочину струсить його душу, отворить йому очі на те, що треба чоловікови чинити, як терпіти горе, як любити инших — тьфу!

Білий: Се справді так буде.

Чорний: А Мошкова смерть, се властива втрата для мене. Що мені з його душі? З його одинокої душі! Він цінний для мене не як індивід, а як чинник розкладу й зопсуття на ціле село, на все около.

Білий: Зовсім вірно міркуєш.

Чорний: Значить, його смерть навіть потрійна втрата для мене.

Білий: Ов, аж потрійна!

Чорний: А вжеж. Ось поміркуй! Умираючи тепер, він не зможе робити свого ремесла завтра, позавтра і далі, далі, рік за роком. Значить, міра його індивідуальних злочинів буде тепер менша, ніж би була завтра, позавтра, за рік чи за десять літ.

Білий: Певнісінько.

Чорний: Далі. Коли він згасне зараз, то й міра злата зопсуття, причиненого ним усьому околу, буде менша.

Білий: Очевидячки.

Чорний: А нарешті коли він упаде жертвою вбійства,

згине з руки местника Гуцула, то подумай лише, який пострах піде по інших подібних до нього!

Білий; І справді. Не вадилоб навіть тобі подумати про се.

Чорний: Га! Ти кепкуєш собі з мене.

Білий: Не кепкую, лише вповні згоджуюся з тобою!

Чорний: Згоджуєшся! Так щоб се, я твій дурень, щоб ти згоджувався зо мною? Коли бо я з тобою не згоджуюся!

Білий: Я й не прошу тебе згоджуватися. Але те, що ти отсе виложив мені, зовсім вірне, і я пристаю на те.

Чорний: Але я не пристаю! Я не хочу сього вбійства! Я кепсько обчислив свої користи. Я не допущу до сього.

Білий: Воля твоя. Знаєш, що я боротися з тобою за підпахи не буду.

Чорний: А може й хотів би, та знаєш, що не перебореш.

Білий: А ти ось пробуй перебороти Юрову постанову.

Чорний: Думавш, що не переборю? Ось підожди лише! Я тобі покажу, що я ліпше знаю гуцульську вдачу, ніж ти!

І він мов різкий вітер пошумів понад рікою в гору проти її течії.

А Юра помалу, обережно брив по воді. Мусів іти помалу, бо був саме в найглибшій течії, де вода сягала вище колін і де схибивши кілька кроків у низ за струєю можна було попасти в глибшу воду, в бистрину таку, що сягав по пояс і в якій і найміцніший чоловік не вдержиться на ногах. А тоді прощайся з життям! Ухопить вода, понесе просто на кашіцю, на величезне, остре каміння, що інжиніри динамітом розсаджували, а далі на ревучий гоц, — навіть кістки цілої в чоловіці не лишиться після тої мандрівки. Обережно, Юро, на броді! Обережно! Смотри добре палицею воду й дно! Держи стежку просто, як до шнуру! Черемош не брат, жартувати не любить!

А тут усе йому та Драгарюкова співанка по голові вертиться, довкола вуха брентить мов комар. Ось Драгарюк ховається по доконанім убійстві.

Але куєт ми зазуля з верби вище плоту;
Але сховався Юрина вечер у суботу.
Ой, він добре сокотився, аби не спіймали,
Аби його не вязали, здоровля не псували.
Ой, виресли на горбочку дві берізки білі;
Ой, той Юра сокотився чотири неділі.
Сокотився й п'ятий тиждень аж у полонині,
А на шестім сам ставився Юра в Коломійі.

— І я так зроблю! — міркує собі Юра, — Коли на мене впаде пізнака, то щож! Не буду таїтися та виширатися. Що зробив, те й відпокутую. Вже як на те йду, то треба на всякий кінець гадку мати.

Він перебрив уже глибоку течію і вийшов на трохи мілкійшу воду. Дрібнесенькі хвильки журчали йому коло ніг. Холоду вже не було чути так докучливо; ноги здавна привичні до Черемошевої води отерпли. Від вітрового подуву розвіялася сива мла над водою; другий беріг Черемоша показався вже ось-ось недалеко, білявою камінястою пасмугою, а посеред неї мов підсліпувате око мигтіло одинокє освітлене вікно — те вікно, за яким — Юра знав се напевно — сидів тепер над своїм жидівським молитовником Мошко, відмолюючи о півночі гріхи, яких наробив за день.

Нараз плюснуло щось у Черемоші якраз перед Юрою. Сильно плюснуло. Потім закрутилося по воді широким колесом. Потім ударило Юру по ногах чимось не дуже твердим, тупим, гладким та слизьким. Потім посунулося попри його голі ноги широкою, гладкою й слизькою площею, викрутилося ще раз колесом у воді і посунулося вдруге попри Юрові ноги.

— Ай, Госпідку! — скрикнув Юра, — А це що таке?

Та в тій же хвилі він догадався. Юра, як і кождий Гуцул, був завзятий риболов і відразу пізнав, що при його ногах вється велика риба.

— Мой-мой-мой! Це певно головатиця!¹⁾ — буркнув він, і не надумуючись довго, присів на почіпки, доторкаючись лапами сірака до поверхні води, і талашнув обома руками на осліп у воду. Головатиця крутилася на однім місці мов приголомшена або затроєна. Юра лапав сюди й туди руками, замочив їх аж по лікті, але йому було байдуже. Він увесь тремтів — та вже не з холоду, не з очікування того страшного, що мало статися там, на другім боці ріки, — тремтів лиш одним сліпим бажанням — спіймати рибу, що так несподівано та дивно наскочила йому під ноги.

— Бідничка! Бідничка! — приговорював він до риби, мов до заблуканої овечки, що тікаючи від ведмедя забилася в густе терня та гложя. -- А щож тобі сталося, що ти так дурієш? Певно хтось штиркнув тебе вістю та не зумів придержати, і ти вирвалася від нього, а тепер дурієш з болю? Ну, ну, ну, чекай, чекай!

Головатиця не переставала кидати собою та крутитися при Юрових ногах, поки Юрі нарешті таки не вдалося налапати рукою на деревляний держак ости, що обома залізними зубами була вбита в хребет головатиці. Юра був старий практик і вірно догадався, що якийсь недосвідний рибак мусів зранити сю рибу, та не зумів удержати її. Може не встиг добре притиснути її вістю до дна, а може не надіявся такої штуки. Головатиця зранена тріпнулася напруго, зломала держак ости і погнала з водою, та тепер з болю не могла витримати в глибокому плесі і викарбувалася на брід. Налапавши рукою зломане держало ости, Юра вправним рухом обернув рибу головою від себе і при-

¹⁾ Головатиця, найбільша і найцінніша риба, що водиться в Черемоші. Вона належить до породи лососів (*Salmo Hucho*), доходить звиш до 1 метра довжини і визначається тим, що з усіх галицьких гірських рік живе лише в Черемоші. Крім Черемоша живе ще в гірських ріках Сирії, Тиролю та Хорватії, що з Альп ідуть до Дунаю.

тис її що сили до дна. Головатиця замахала хвостом широким як добрий праник, але вирватися уже не могла.

— Ну, ну, ну, бідничка! — приговорював лагідно Юра. — Ну, ну, ну, не штрикай¹⁾, Бог би тебе мав! Ади, де тебе дзябнув! — мовив він, водячи другою рукою по хребті головатиці, — аж у нижній половині! Тому то ти й вирвалася. Ну, але у мене не вирвешся! А гов! Та чекай же! Де твоя голова? Ага, гезде, гездечки! Та Бог би тебе мав, нівроку з тебе! Виросла ти собі нічого! Мало не на пядь завгрубшки. Ади, ади, ади! Де лише твої зіви? Ага, гезде, гезде, гезде! Так, небого! Тепер ходи з нами!

Юра порався коло риби звільна, обережно, вміло. Він бачив, що вість, якою була скалічена головатиця, за мала і за слаба на таку велику штуку, і за сам обломок тої ости він не здужав підняти її з води. Тим то він, натиснувши її одною рукою до дна вістю, другою обняв її хребет там, де він доходив до голови, і застромивши з одного боку великий, а з другого вказівний палець рибі в зіви, здусив її за горло, і тільки так обома руками по якимось часі попробував витягти її з води. Риба була велика, майже на метер довга; Юра ще ніколи в своїм життю не спіймав такої головатиці. Хоч і як ослаблена раною від ости та душенням, вона все таки ще била сильно хвостом і обризькала Юру водою від ніг до голови. Але Юра не зважав на се. Закусивши губи та зажмурюючи очі під водяними бризьками, він що сили стискав рибі горло одною рукою, а другою держачи обломок ости притиснув головатицю до грудей. Три рази він мусів підсувати її вище, щоб вона своїм хвостом не досягала води та не бризькала його. Держачи отак головатицю майже в обіймах, мов дитину, що своїм роззявленим, зубатим ротом доторкалася його бороди, Юра не питаючи напряду, широкими кроками чалапкаючи в воді, подався до берега. Правда, тут він уже був на мі-

¹⁾ Штрикати в гуцульськiм говорі — скакати.

лизні, тай беріг був недалеко. Але йому було боязко лиш одного: ануж поховзнеться, впаде і пустить рибу! Або ануж риба і так як будь вирветься, витріпнеться з його рук! І він поспішав до берега, біжучи тим швидше, чим мілкішу воду чув під ногами.

Тільки вийшовши на сухий зарінок і відбігши ще кільканацять кроків від краю води, він зупинився. Був мокрий, задиханий. У його руках ще кидалася риба, яку він тепер спокійно кинув на мураву перед собою. Аж тепер почав придивлятися їй, на скільки се було можливе в темряві зоряної, безхмарної ночі. Бачив лише, що риба була велика, така велика, якої він іще ніколи не спіймав і навіть не бачив. Хіба чував від батьків, що колись були в Черемоші такі головатиці, що як росли Гуцул візьме її обіруч за зіви і підійме її голову рівно зі своєю головою, то її хвіст досягає до землі. Але від коли прийшли Прусаки і почали з гір пускати дику плавачку та потому клявзи, від тоді в Черемоші головатиць мало, тай то малих; на три, на чотири пяди, то вже геть велика рахується. А от така як ся, то хіба де раз на кілька літ чутка піде, що сей або той рибак убив, тай то часто прибріхують! Юра майже очам своїм не вірив. Він придивлявся дивовижній рибі, перевертав її з боку на бік, любувався її рухами та підскоками, зовсім не думаючи про те, що живина мучиться, конає в болю, дуситься винята з її природного живла. Предковіцьке почуття ловецького задоволення опанувало тепер його душу вповні.

Та за кілька хвиль у ній заворушилися інші ряди думок.

— Адже ся риба варта що найменше п'ятку — буркнув він. — Е, що п'ятку! Ну-ко, піди хто та злови таку головатицю! Адже иншим часом і десятку дай, то не дістанеш. Ніяк не дістанеш!

І він узяв рибу на руки як дитину і поколисав її, бажаючи зміркувати її вагу.

— За доброго підсвинка важить! Е, що, за річного, годованого! То собі рибка! От би Гарасим Попівчуків поцмокав, як би побачив! І хто знає, чи не його то здобич? Там із гори видно було якихось з лучиною — певно він іще з яким до спілки вибралися тай на таку головатицю наскочили, а тепер стоять на березі та чухаються в потилиці та охкають, що таке диво випустили! А ба! Так, видно, судилося! Не їх мала бути риба, лише моя. Не даром кажуть: не того риба, хто дзьобне, а того, у кого вона в дзьобні.¹⁾

Тільки тепер мигнуло в голові Юри нове питання; що властиво робити йому з сею рибою? Аджеж не для себе він уловив її, не на те, щоб її зїв він сам і Василь і його жінка й діти. Про се Юра ані не думав. Очевидно, треба продати її. Але кому? Занести завтра до Жабя? Ге, ге! Нехай би но здибали його жандарми, та побачили рибу, та ще й скалічену вістю! Мався би він пишно! І рибу би взяли, ще й його би на пару діб до арешту запакували! А може понести до пан-отця? І се не погано. Але пан-отець — ми вже знаємо, який він. Скаже: добре, занеси там до кухні, ми вже порахуємося. І що буде? Рибу зїсть, а потому колись, як йому схочеться, дасть дурному Гуцулови банку, дві, а найбільше три. Ні, пан-отчику! Мові головатиці ви не побачите на очі! До Мошка занесу!

І тут нараз урвалося пасмо його думок. Він став мов остовпілий. Коли його думка ненароком наскочила на Мошка, йому нараз пригадалося все, все, що було так недавно, а тепер, аж до отсеї хвилі, раптом немов зовсім щезло, розплилося. Адже він ішов до нього? Господи! Адже він ішов з певним, непохитним наміром! Де той намір? Що з ним сталося? Юра мацнув себе лівою рукою по мокрій правій, по тім місці, де у нього недавно була сокира — ого! Сокири не було ані сліду! Юра аж руками об поли

¹⁾ Дзьобня — гуцульська перетикана торба.

вдарився. Ах, сокира там, у ріці! Впала тоді, коли я ловив головатицю. Гов, треба піти та пошукати її.

Він поступив кілька кроків до Черемоша і зупинився. Сива мряка знад водяного зеркала зeszла вже зовсім. Небо затемнилося, покритися хмарою. Під її темною паломою Черемош виглядав чорний, мов грізне, розбулькотане, смоляне озеро. Не видно було ні броду, ні капиці, ні закрута, лише широку, чорну пасмугу, з якої йшов глухий клекіт. Шукати броду, а на броді сокири в такій темряві не було що й думати. Юра затремтів, зупинився і пробував сверлувати очима темне озеро, та надармо.

І знов нова думка шибнула йому в голові. По що йому тепер сокири? Аби йти до шинку і зарубати Мошка? А хтож тоді купить у мене головатицю і заплатить за неї десятку? О, так, Мошко певно заплатить. Він має способи, має знайомих панів, що від них дістане ще більше. Йому жандарми нічого не скажуть. Гайда до Мошка!

І Юра вернув назад на те місце, де все ще підкидаючись на муравнику лежала головатиця. Він намацав її, вирвав із її хребта вість і, відломивши держално, сховав залізні зубці в свою дзьобню, а потім, знявши з себе сердак і обвинувши ним рибу, подався до шинку.

III.

Ай, ай, ай! То то клопотів зійшлося сього вечера на Мошкову голову! Вчора вернувши з Косова, де виграв справу з Юрою, застав першу новину, що його годованець Пилипюк умер. Се би ще байка, але Пилипюкові „роди“, сердиті на Мошка за те, що мав забрати Пилипюкове поле й полонину, по всім селі трубили, мов у дзвони дзвонили, що Пилипюк умер не своєю смертю, що Мошко отроїв його. Вже побігли гінці з тим доносом до Жабя й до Косова, вже з Жабя були коло трупа жандарми, розпитували та розвідували по селі та веліли не ховати покійника, дожи-

дати судово-лікарської комісії. Мошко зі свого обов'язку кинувся було до хати, де лежав мрець, хотів робити порядки, що слід для похорону, але де тобі! Прогнали його, ще добре, що не побили. Даремне він клявся та присягався, що в отробню Пилипюка чує себе невинуватим, що зовсім спокійно жде комісії, не боїться слідства... Його запевнення приймали наругою, криками та прокляттями. Мошко пішов до священника, згодив у нього похорон, просив поховати покійника з найбільшою парадом і заплатив що слід. Додав іще п'ятку на поминки та сорокоусти і просив священника, аби своїм словом успокоював нарід; нехай не вірять пустим байкам про отробню Пилипюка, нехай спокійно ждуть комісії, яка викаже найліпше Мошкову невинність.

Свою дорогою, думка про комісію зовсім не потішала Мошка. Певна річ, виразної, явної отрути Пилипюкови він не давав, і що до сього був безпечний. Але горілка, якою щедро угощав свого годованця — по думці зробленого з ним контракту — була трошечка підправлена... трошечка, а чим, се вже його шинкарський секрет. Щоб комісія, щоб старий жабівський доктор наскочив на слід того секрету, і щоб навіть той секрет був безпосередньою причиною смерті старого Пилипюка, се видавалось йому неправдоподібним. А все таки — хто знає! При тім його лякала инша річ, далеко страшнійша. Ануж хтось із Пилипюкових свояків, що за життя старого не дбали за нього, а тепер так побиваються його смертю, — ануж хтось із них навмисно задав йому отрути, щоб увалити Мошка в біду! Самі отроїли його і самі наробили репету. Хто розголосив, той розпоросив! Мошка проймав циганський піт при такій думці. Адже, не дай, Боже, як би се оказалось правдою, то його положення може бути страшенне. Він один заходився з Пилипюком, годував і поїв його, він один мав інтерес у його смерті, він запевняв прилюдно, що Пилипюк не отробний, а тепер на тобі! Нема й балакання, що його зараз арештують. І се ще буде найліпше, бо як би його не арештували, то Пили-

пюкові свояки самі убють його коли не в день, підчас похорону, то зараз першої ночі. А потім слідство, шукання, допити — і вязниця, вязниця, вязниця! А що таке слідство в гуцульських горах, проти Жида, на якого кождий має щось на пеньку, де з тисячі суперечних та недокладних зізнань і сам чорт не добуде правди, і де на кожду сплетню, на кожду нісенітницю можна знайти десять свідків, у яких при добрім заході вмовиш, що захочеш, і які потім готові заприсягти, що все се бачили на власні очі, — ой, Мошко знав се дуже добре! Адже й сам він не раз мачав пальці в таких справах, помагав заплутувати найпростіші справи, щоб і чорт у них не знайшов ладу, працював щиро над тим, щоб цісарське правосуддя зводити на манівці. А що, як тепер йому доведеться спійматися у ті самі сільця! Пилипюкові свояки багаті, не пожалують кошту тай заходу, щоб обмотати, обчорнити, обвинуватити його. Певна річ, і він не одинокий на світі, і за ним, на його користь піде в рух машина — велика, довгорука машина жидівського кагалу. Що як що, а вже пропасти йому не дадуть. Про те, щоб він міг бути засуджений, нема чого й думати. В крайнім разі, колиб усе складалося на його некористь, в останній хвилі всі акти пропадуть із канцелярії, як се вже не раз бувало в подібних випадках, а тоді, по довгих місяцях, розпочинай усе слідство наново! Ну, так, але до того часу ти, Мошку, сиди в криміналі! Ай, ай, ай! Скільки біди, скільки клопоту! Чи не ліпше зібратися зараз та тікати? За одну ніч можна перехопитися через Чорногору — Мошко знає полонинські стежки — і бути на Угорщині. А там безпечно можна переждати часи першого заколоту. А там проясниться, видно буде, чи можна вернути спокійно, чи може й зовсім перенестися туди, шукати за горами нового осідку, нового поля діяльності.

Але ні, Мошко відкинув сю думку. Хто ще знає, чи в чого полошитися? Побачимо, що скаже комісія. Його втека була би найліпшим доказом на користь його ворогів.

Утік, значить, почувався до вини. Се значило би для нього повну руїну. Втратити все, що здобув досі тяжкими заходами, довголітнім паньканням з отсими дикими Гуцулами. Лишити жінку, дітей серед сеї тічни! Ні, на разі нема ще потреби. Як би справді грозило щось гірше, то в усякім разі буде ще час. Адже зараз на місці не арештують його, а хоч арештують, то й то ще не амінь, ще й тоді можна буде знайти способи до втеки.

Весь день Мошко бігав по селі, порозумівався з іншими Жидами, яких у селі жило щось сорок родин, нараджувався та розсилав післанців то до Жабя, то до Косова, до Кут, до Коломиї. Справу обговорено на жидівській нараді основно, з усіх боків, на всякі кінці, і зараз же молодше жидівське покоління, особливо жонота пішла шниряти по селу, тягти за язики баб, жінок, дівчур, виловлювати та доносити старшому кагалови всякі погрози, догади, надії, свідоцтва та будучі зізнання гоїв. У селі клекотіло; готовилася війна, а нехибним її знаком було те, що всі Жиди нараз зробилися незвичайно чемні, приємні, людяні та братерські супроти Гуцулів. А над усім тим клекотом, що йшов у низу, на вузкій Черемошевій долині, час від часу пролітав мелянхолійний стогін тримбіти, якою по черзі тримбітали легіні на пригорі коло одинокої хати, де лежало мертве тіло покійного Пилипюка.

А вечером Мошкови новий клопіт! Із Косова надїхав судовий адюнкт. Він мав якесь приватне діло до Жабя, та в останній хвилі перед відїздом пан радник, начальник косівського суду, одержавши донесення про наглу смерть Пилипюка, поручив йому взяти з Жабя лікаря і перевести обдукцію помершого. Пан адюнкт поспішав на ніч до Жабя, та нещастя хотіло, що якраз проти Мошкового шинку колесо в його возі зломалося, і то так, що сільські майстри не могли направити його до ночі. Пан адюнкт рад-не-рад лишився у Мошка на ніч, а візника вислав верхи до Жабя, щоб зараз дав знати лікарєви, аби сеї завтра вранці при-

їхав сюди для переведення обдукції. З інструкції пана радника знав пан адюнкт, що заходить підозріння в отроєнню Пилипюка і що підозріння паде на одного Жида, але на котрого Жида, сього пан радник у поспіху не сказав. І от пан адюнкт із чистим сумлінням заночував у Мошка, а привчений своєю практикою, вважав найвідповіднішим у розмові зі своїм господарем і з Гуцулами зовсім не згадувати про се, що має поручення перевести обдукцію мертвого тіла. Правда, він завважав заклопотане лице Мошкове і навіть знаки безсумнівного остраху його й усеї його сімі при його вступленню в шинок, але удавав, що не бачить нічого і силкувався бути веселим, жартувати та дрочитися з Жидами.

— Ну, Мошку, я до вас на ніч! — мовив він, скидаючи з себе запорошений дорожний плащ. — Маєте що на вечерю, бо я голоден.

— Ох, що пан сендзя будуть вечеряти? У мене всього всть.

— Я не хочу всього, Мошку, лише звари пару свіженьких пстружків по жидівськи.

— Пстружків! — мелянхолійно осміхаючися мовив Мошко. — Ох, деж я пану сендзі візьму пстружків? Я ще сам сього року хіба стільки бачив пструга, що раз на весні в Жабю.

— Як то! — з комічним пересердям крикнув пан суддя. — Над Черемошем сидиш і пстругів не маєш? Тьфу! Та ні, се не може бути! Я мушу сьогодні на вечерю мати пструги! Роби, що хочеш, а пструги мусять бути!

— Дай, Боже, щоб були! — мовив Мошко, й собіж силуючися на жартливий тон, — але у мене слаба надія. Нема пстругів у нашім Черемоші. Вибили кльоци, а що було решта, то вилапали Гуцули.

— А щож ти за Жид, щоб ти від Гуцула не дістав усього? Зараз вишли рибаків, нехай ідуть на ріку. Ніч погідна, може зловлять. І знаєш що, Мошку? Я обіцяв

пану радникови привезти йому головатицю. Накажи їм, аби мені конче, але то конче зловили головатицю. Розумієш?

— Розуміти я розумію, але —

— Нічого але! Ніякого але я не чую й не слухаю! Так мусить бути тай по всьому! А тепер давай горілки тай що мавш закусити, бо я голоден як вовк. І зараз мені ванькир випорожни і постели, а чисто! Без мух, без блощиць, без стоніг, без мурашок, без вужів і иншого вашого дробу, розумієш? Бо я змучений до смерти, спати хочу! І жадної мені мови ані розмови ані балаки ні-ні-ні! Розумієш? Отже links-um! Marsch!

Мошко знав добре пана суддю, знав його жарти і його в основі добре серце, але пан суддя в своїй добродушности не знав Мошка, не знав особливо того, яким важким камінням на Мошкову душу падали його жарти. Иншим разом він жарт відбив би жартом, на запитання, деж ті пструги і та головатиця, відповів би, що рибакі всю ніч ходили і нічого не зловили. Але сьогодні? Легко було пану судді говорити; посилайте рибаків! Та чи такий тепер настрої у селі, щоб який будь Гуцул пальцем рушив, аби допомогти Мошкови сповнити його просьбу! А з другого боку Мошко хоч не чув нічого і не допитувався про ціл прибуття пана судді, але знав, серцем і перепудженими нервами відчував, що він прибув для сеї справи, держить у своїх руках його долю, і рад би був усею душею зробити для нього все можливе, заспокоїти всі його бажання, забаги. Він знав, що все се може йому дуже придатися, може заважити на вазі його цілого життя, і йому страх не хотілося обертати дійсно в жарт жартливі накази пана адюнкта. Він метнувся робити, що можна, вислав одного наймита в село до рибакі Попівчука, обіцяючи йому пятаку за десять пстружків і десятку за головатицю, але наймит швидко вернув з короткою відповідю, що „Попівчук грошей не хоче і на рибу сеї ночі не піде“. Так і знав Мошко, що така буде відповідь. До инших рибаків не було що й хо-

дити, се були або свояки або приятелі Пилипюків. Мошко попробував іще останнього способу, післав обох своїх наймитів у ріку, і їм справді вдалося зловити сачком пару кленьків. Урадувався Мошко рибами, мов не знати яким добром, велів жінці зварити їх і з тріумфальним видом подав їх на вечерю пану судді.

— Га, га, га! — реготався суддя, побачивши рибу і не дуже й розбираючи, що се не пстружки, а клені. — А видиш, Мошку, що як тебе притиснути, то ти таки до чогось придалий. Не дармо каже Гуцул, що Жид лише печений добрий. Нема пстругів тай нема, а як його приперти до стіни, то таки й пструги вродилися.

— Най пан сендзя їдять на здоровля! — радісно мовив Мошко.

— Ну, але тепер то я вже зовсім серіозно наказую, аби мені на завтра була головатиця. То є, не мені, а для пана радника. Чуєш, Мошку?

Історію з паном радником пан адюнкт, розуміється, видумав. Ніякої інструкції про головатицю радник йому не давав. Але у пана радника була молода, гарна жінка, до якої пан адюнкт, старий кавалір, почував горяче „поползновеніє“ сердечне; а ся пані радникова нераз у розмовах жалувалася, що отсе вже третій рік живе в Гуцульщині і стільки наслухалася про ті головатиці, а ще й досі їй не траплялося навіть на очі бачити сеї риби, не то що мати її на своїому столі. Се згадав пан адюнкт іще сьогодні над вечір, коли зїхавши з Буківця¹⁾ уперве почув шум Черемоша. От би було гарно — подумалось йому — вертаючи завтра до Косова, привезти пані радниковій гарну головатицю в дарунку! В його уяві малювався солодкий усміх, з яким пані радникова буде дякувати йому за пригістник, і задля того сподіваного усміху Мошкови прийшлося

¹⁾ Буковець — висока гора в с. Ясенові, через яку веде гірська дорога з Косова до Жабя.

проводити безсонну ніч. Пан адюнкт, смакуючи рибки, прилагоджені Мошковою жінкою, чим раз більше запалювався думкою про головатицю.

— Слухай, Мошку! — говорив він усміхаючись, але з безсумнівним притиском у голосі. — Не викручуйся мені, не говори нічого, не брешти та не тумани, бо головатиця мені мусить бути на завтра! Мавш цілу ніч часу. Про мене хоч сам іди з жінкою й усіми бахурами в воду, а щоб мені завтра рано головатиця ось тут лежала, на столі! Тай то не мала, а порядна, хоч на три пяди! А не буде, то нещастя твоє. Воліло би тебе не бути на світі!

І пан адюнкт моргнув на Мошка, немов натякаючи на щось таємне та страшне. Він то собі на жарт, се у нього був звичайний жест, яким він пуджав Жидів, живучи в тій певності, що у кожного Жида на сумлінню стільки гріхів та злочинів, що сам він уважав себе гідним шебениці, і що, значить, торкни йому на сліпо пальцем у сумління, дай йому одним жестом пізнати, що знаєш про нього щось негарне, а напевно збудиш у його сумлінню переполох та тривогу. Мошко знав сей жест, не раз приймав його за жарт, але сьогодні той жест заморозив його душу, кинув його в дрож і в горячку. Тепер він не сумнівався, що „пан суддя“ приїхав у справі Пилипюка, що знає про кинене на нього підозріння, що пструги й головатиця, се не прості собі пструги й головатиця, але перша, ніби то невинна форма хабаря, що „пан суддя“ власне для того не згадує про ціль свого прибуття, аби ніхто не міг йому закинути, що ночував у підозреного і вимагав від нього дарунків. З розпукою в серці Мошко почав тепер розуміти, що від тої головатиці залежить для нього дуже багато, залежить може все його добро, навіть життя. І тим страшніша була його розпука, коли холодний розум чим раз яснійше говорив йому, що роздобути головатицю сеї ночі без якогось надзвичайно щасливого випадку йому буде зовсім неможливо.

Він ще раз післав слугу в село, обіцяючи двацять банок за головатицю, але його висміяли. Він післав жінку до інших Жидів, щоб ті ужили своїх способів на Гуцулів, щоб роздобути на завтра головатицю. Обіцяли але надії великої не робили. Вода в Черемоші занадто велика, рибаки при такій воді рідко коли приносять головатицю. Надто жінка, вертаючи з села, принесла ще одну неприємну новину: Юра Шикманюк учора, програвши справу в Косові, не вернув із сином до дому, але пішов до Коломиї; два Гуцули, що вертали з заробітків, бачили його на горі за Косовом на пістинським шляху. Мошко зразу якось не звернув уваги на сю відомість.

— Нехай собі йде! — буркнув він, махнувши рукою.

Було вже пізно в ночі. Суддя давно спав у ванькирі на жидівських перинах. Мошкова жінка з дітьми спали в кухні. Мошко, замкнувши шинок і погасивши світло, пішов до своєї кімнати, якої вікно виходило на подвір'я, далі на Черемош. Але йому не хотілося спати. Перелічивши зароблені сьогодні гроші, він якийсь час сидів у задумі. Що то воно буде завтра? І чим то скінчиться ота історія з Пилипюком? І чи роздобуде Дувид та Сруль головатицю для пана радника? І як буде держати себе війт у сій справі — чи потягне руку за Мошком, так як у справі Юри Шикманюка, чи може за Пилипюками? Адже се його свояки!

Але згадка про Юру Шикманюка надала Мошковим думкам відразу инший напрям. Учорашня перемога в суді тепер ані разу не тішила Мошка. Тьфу, паскудство! Щоб виграти сю паршиву справу, треба було аж двох фальшивих паперів: фальшивого рахунку видатків і фальшивої оцінки Юрового ґрунту. Треба було панькатися з війтом, підпоювати таксаторів. А яка з того користь? Ануж Юра справді витягне справу до Коломиї, зведе на місце нову комісію, зажадає присяги? Присяги Мошко боявся як огню,

тай знав, що вона тут не багато і помоглаб йому. Ні з сього може вийти погана справа.

А найгірше те, що Юра тепер буде Мошковим ворогом. Як він дивився на Мошка, виходячи з суду! Адже його погляд різав Мошка без ножа! Чому він не вернув із сином до дому? Чи справді так йому сквапно було до Коломиї? А коли сквапно, то чому відіслав сина до дому, чому не їхали оба до Коломиї? Юра неписьменний, а Василь письменний, був у війську, знав в Коломиї, де, що й куди, знав ліпше й суд і адвокатів. Ні, без нього Юра сам не вибрався до Коломиї! Не на те він лишився в Косові, а сина відіслав до дому, щоб самому йти до Коломиї! Що жабівські бачили його за Косовом на пістинським шляху — хто знав, може він навмисно вийшов туди і ждав, поки подибле кого знайомого, щоб у село пустити чутку, що він пішов до Коломиї? Юрові очі, запалені ненавистю і холодною, непохитною злобою так і стояли в Мошківій уяві. Ой, ні, се не Коломию, не процесом і не адвокатом пахне! Юра, видно, щось инше надумав! Юра не пішов до Коломиї! Він потайки, верхами та відлюдними стежками вернув до села. Юра не дарує йому — не так хати й ґрунту, як радше своєї ганьби, що був жидівським годованцем, а потім і своє втратив і годованства позбувся. Юра тепер Мошків ворог, буде чатувати на нього, певно надумав пімститися на нім — кроваво, дико, без застанови і без милосердя, як лише Гуцул уміє мститися!

Якимось диким вихром закрутилися в Мошківій голові думки, образи, висновки, поки не дійшли до того кінця, до тої ясної, непохитної певности, що властиво тепер, може в отсій хвилі найбільша небезпека грозить Мошкови від Юри, Мошкови й усій його родині. О, бо Гуцул у таких хвилях пімсти дикий, кровожадний, не знав розваги ан милосердя. Сидячи на лаві кінець стола, Мошко при сих думках мов зомлів, одубів, отетерів із наглого переляку. Щось дусило його за горло, тисло в грудях, висаджувало

очі з голови, спирало дух. Колиб так у сій хвилі почувся був стук до вікна або до дверей, колиб двері були нараз відчинилися і в них показався Юра, — Мошко без сумніву був би в тій хвилі вмер із самого страху.

Але довкола було тихо, спокійно. Черемош шумів глухо; з пригїрка від Пилипюкової хати ще раз застогнала тримбіта і затихла. Мов хміль по тиці, так Мошкова душа по тій тиші п'ялася в гору, шукала собі в ній опори, скріплення. З тяжким зусиллям він підвів руку і обтер собі нею чоло — воно було покрите краплистим, холодним потом; потім він іще раз простягнув руку і присунув до себе грубу, в шкіру оправлену книгу — першу-ліпшу, що лежала з краю. Він розгорнув її — се була Псалтиря, гебрєйська, стара, з заялозеними, пожовклими картками, друкована грубим квадратним друком. Майже не тямлячи, що й як робить, Мошко ще ближче присунув книгу до себе і обернув на неї свої безтямні очі. Зразу очі скакали по буквах, мов гуцульський віз по камінню, але звільна пароксизм переляку втишувався, квадратіві букви почали немов оживлюватися, набирати виразу, вязатися в слова й речення, і Мошко звільна мов дитина, що вперве береться читати, або мов реконвалесцент, що вперве по тяжкій слабості береться ходити, почав складати слова в речення, речення перетворювати на образи і ссати, пити всею істотою зі святої книги при помочі тих речень і образів щось немов у спеку холодну, погожу воду.

„Боже, Боже мій, почув мене! Пощо ти покинув мене?

„Далеко від рятунку слова моїх прогріхів. Боже мій, кликатиму тебе в день, і ти не почувш, — і в ночі, і се буде мені мов безумство.

„А ти живеш у святім, хвало Ізраїлева; на тебе надіялися батьки наші, надіялися, й Ти вирятував їх; Тебе покликали, і вибавилися; на Тебе надіялися і не засомилися.

„А я червяк, а не чоловік; наруга людям і нікчемність перед людьми. І всі, бачучи мене, наругалися з мене, говорили ротами та похитували головами“...

Що се було? Мошкови здавалося, що в його нутрі живе щось окреме, незалежне від нього, щось сильне, острє, жорстоке, що водить його очима по сих словах і обертає важку, болючу машину в його голові, а та машина мов чародійська ліхтарня освічує найтайніші закутки, найглибші безодні його нутра, і показує йому там усяку погань, усякі страховища і всякі кари. Показує йому його самого в образі немилосерного гордяка, то знов у образі збитого, окривавленого та поруганого злодія, зловленого Гуцулами на горячій учинку, то знов у образі отруйника, що нічу, з дрожю в руках досипав отрути до напою, а потім хтось дав той напій пити його жінці, його хорій дитині замість ліку, а він бачить се і хоче бігти, вирвати їй з рук погане питво, або хоч крикнути, остерегти її — і не може рушитися, не може крикнути. І знов він бачить себе одиноким на світі, погордженим, випхненим із людської громади, і ніби його мучить страшенно та самота, і він біжить кудись, довго, без духу, без тями, озирається навколо, шукає, шукає людського лица, живої людини. Та дарма! Кругом пустиня, безлюддя, мертво каміння та ще мертвійші білі кости. Ах, лиш одну живу людину побачити! Почути людський голос! Знати, що світ іще не вимер, що я не останній живий чоловік на землі!

Мошко нараз прокинувся з полудрімоти, що насила була на нього. Чи се йому снилося, чи справді хтось стукнув сінешніми дверима? Ні, мабуть снилося. А може жінка — — гов, а се що? Знов щось зашелестіло в сінях — чап-чап... Клямка брязь... Звільна відчиняються двері, звільна, широко, і в дверях мов намальований, розхрістаний, мокрий стоїть Юра Шикманюк.

Мошко хотів крикнути, схопитися з місця, тікати, ревити та кликати помочі — але не міг рушитися, не міг

видобути з горла найменшого голосу. З рознятим ротом, вибалушеними очима, заклакними на книзі пальцями, він сидів блідий як стіна, закаменілий, безтямний.

— Добрий вечір, Мошку! — промовив Юра не то всміхаючись, не то любуючись видом Жіда, полумертвого з переляку.

І не дожидаючи Мошкової відповіді, Юра почав наближатися до стола, придержуючи правою рукою щось немале, обвинене сердаком і притиснене до його груди. Мошко в безсильнім переляку ледви здужав підняти одну руку і закрити собі нею очі, а з його горла вирвалося щось мов глухий стогін. Юра зневажливо засміявся.

— Ха, ха, ха! Перелякався, Мошку? Чувш, що скривдив мене, що варто би тобі за се иншого пригістника, ніж я отсе приношу. Ади!

І він розвернув сардак, виняв із нього головатицю і, держачи її обіруч за голову, замахнув нею і положив її на столі мов довгий, вузкий полоть солонини.

— А що? Бачив коли таку? — тріумфально, радісно мовив Юра.

Мошко все ще мовчав, не міг прийти до себе. Він глядів тепер на головатицю такими самими не то переляканими, не то зачудованими очима, як уперед на Юру. Він силкувався пригадати щось, щось таке, що вязалося з головатицею, але не міг. Страшна хвиля, яку він пережив отсе, змела все попереднє з його мізку, мов хуртовина змітає купу сипкого піску. Лише механічно, з купецької привички він промовив нарешті:

— Ну, що хочеш?

— А що даси?

Мошко звільна приходив до себе. Він устав з місця, приступив ближче, доторкнувся до головатиці. Холодний дотик слизького рибячого тіла вернув йому всю пам'ять.

— Дай десятку! — мовив Юра.

Мошко затрясся. Він бачив сповнення своїх надій, які

ще недавно так турбували його, пригадав собі своє положення, з якого отся головатиця була для нього дошкою ратунку, і ціна, якої зажадав за неї Юра, видавалася йому смішно дрібною. Він скривив уста до сміху.

— Слухай, Юро! Лиши мені ту рибу. Вона мені дуже потрібна — розумієш, дуже потрібна. Іди тепер спати, а завтра ми сторгуємося.

— Ого, го! Я на таке не пристаю! Я не лишу головатицю на обіцяне. Чи ще ти не досить мене дурив? Гадаєш, що я зовсім глузду не маю і дам водити себе як кітқа за стеблом? Зараз мені гроші сюди, а ні, то беру рибу.

Юра говорив піднесеним, сердитим голосом. Мошко трівожно наблизився до нього.

— Пст, Юро! Тихо, тихо! Тут за стіною пан спить.

— Що за пан?

— Пан сендзя.

— Ну, то що? То я не смію упоминатися за своїм?
— мовив Юра бутно, але понизивши голос.

— Тихо, Юро! Не говори, не кричи, бо сам не знаєш, що говориш. Як би ти знав, яке добро ти зробив мені... Ой, як би ти знав! То ти жадав би за сю головатицю не те, не десятку! Слухай, Юро, що я тобі скажу! Ану, признайся мені по правді, чому ти відправив учора свого Василя з Косова самого?

— Бо я хотів іти до Коломиї.

— А чомуж ти не пішов до Коломиї?

— Бо так мені випало.

— Що тобі так випало?

Юра махнув рукою.

— Ет, не питай, а говори про діло! Купуєш головатицю, чи ні?

— Чекай, Юро, чекай, чекай, чекай! Я говорю про діло сто раз важнійше, ніж головатиця. Що таке головатиця? Що вона варта? А ти послухай, що я тобі скажу,

чому ти не пішов до Коломиї. Тому, бо потайки вернув сюди в село. А чого вернув? Бо хотів забити мене. Напасти в ночі і забити. Правда, Юро? Скажи, що неправда!

Тепер на Юру прийшла черга остовпіння та переляку.

— А ти відки се знавш? — ледви прошептав він голосом здушеним зі зворушення.

— А видиш, що знаю! — мовив Мошко. — І ти не смієш відпертися, бо знавш, що моя правда. Я ворожбит, правда, Юро? Ну, а де твоя сокира, Юро?

— Там... у Черемоші, де я ймив отсю головатицю.

— А видиш, Юро! Чому я засміявся, коли ти зажадав за головатицю десятку. Чому я казав: як би ти знав, що вона варта? Я знав, що вона варта, що вона може вратувала мене від смерті. Що як би ти зажадав за неї сто, тисячу ринських, то й то не було би за дорого. Я засміявся, бо зрозумів, який ти дурень, Юро! Старий, а дурний дурень! Ішов мене забити, а не знав, що у мене пан сендзя ночує і що я можу при першій шелесті зловити тебе і віддати в його руки. (Мошко брехав тепер усею силою пари, мов кінь ґальопує, зірвавшись з припону, бажав зовсім отуманити, ошоломити Юру.) І ще тим дурень, бо не знав, що я виграв справу в Косові не на те, аби тебе скривдити, а лиш аби показати тобі, який ти дурний та нерозумний, заходячи з Мошком у процес. А мені ані твоєї хати, ані твого ґрунту не треба. Чуєш, Юро? Ось на тобі за твою головатицю: тут маєш той контракт, що ми зробили на твоє прогодовання — не хочеш, як хочеш! А ось той рахунок моїх видатків, що я виложив на тебе — бачиш, роздираю його перед твоїми очима! А ось того ошачовання твого ґрунту, що було читане в суді — на. Все тобі дарую, щоб ти не казав, що Мошко одурив і обдер тебе. Не віриш? Думаєш, що я даю тобі якісь фальшиві папері? Ну, візьми їх, а завтра підемо до пан-отця, нехай він тобі прочитає тай скаже. Я при нім повторю те, що кажу тепер.

При нім і спалимо ті папері, то може тоді повіриш, що Мошко не в твій ворог. Добре?

— Та... нехай і так буде. Але... Мошку!

— Що таке?

— Скажи, бійся Бога, що се тобі сталося? Відки се в тебе... таке... взялося?

— То за отсю головатицю, Юро. За те, що ти приніс її мені сеї ночі. Розумієш?

— Ні, не розумію.

— Ну, то й не розумій. Яж кажу, що ти старий дурень. А тепер іди спати.

— Та куди мені тепер іти? До Василя далеко, а я весь мокрий.

— Візьми собі мою суху бекешу тай джергу — ось тут у комірці лежить, іди до стодоли тай зарийся в сіні. А мокре все тут покидай. Там оґрієшся.

І Мошко взяв зі стола лямпу і пішов до сіней посвітити Юрі, поки сей перебереться в сухе. А бачучи се білий велитень, що поруч чорного стояв під хатою і був свідком цілої сцени, в сердечнім зворушенню щиро стиснув обі долоні свого чорного товариша. Та сей при дотику білих світляних рук ангела підскочив високо обома ногами, зробив страшенну ґримасу, що виражала нестерпний біль, і вириваючи свої руки з дружнього стиску, шарпнувся взад усім тілом так напруго, що аж вивернув козла в повітря і заповоров рогами в шутер на подвірю.

— Дурню! — скрикнув він люто. — І якого дідька ти в сантименти впадаєш! І зараз стискатися лізеш! Ніби не знаєш, що мене твій дотик пече гірше пекольного вогню!

Ангел усміхнувся.

— Ах, вибачай! Я й забув. Я лише хотів поґратувувати тобі, що ти гарно виконав мій плян.

Чорний: Твій плян? Роззяво! Плаксо! Ти здібний

видумати якийсь плян! І ґратулювати берешся, не тямлячи значіння того, що бачиш очима.

Білий: Та вже певно, що твого диявольського значіння не тямлю. Мені й байдуже до нього.

Чорний: То то й є! Ти своїми підсліпуватими очима бачиш тут лише побіду добра, іділлю.

Білий: Може бачу дещо й більше.

Чорний: Може! Говори - плети! Як би бачив, то певно не ліз би ґратулювати мені. Не присвоював би собі мого діла.

Білий: Я й не чиню сього. Я лише кажу, що ти гарно виконав той плян рятунку обох сих душ, який я перед тим поклав на божих колінах.

Чорний: Рятунку! Га, га, га! Чудовий плян! Щоб змінити постанову Юри, треба було збудити в його душі низький інстинкт захланности, жадобу зиску. Щоб наклонити Мошка до великодушности, треба було струсити до дна його душу жахом смерти. А результат? Мошко лишиться живий, в поняттю Юри він буде ворожбитом, добрим чоловіком і добродієм. При помочі головатиці він піддобрить собі суддю, так що той при обдукції буде дивитися крізь пальці на ріжні симптоми, завважені лікарем, і сконстатувавши брак аршеніку, заспокоїть зовсім і оголосить Мошкову невинність. І життя в селі піде далі своєю чергою.

Білий: А все таки Юра житиме з сином і віддасть своє добро внучатам і ті будуть любити його. І голосячи добре діло Мошкове, він уменшить у селі суму ненависти проти Жида. А Мошко не забуде тих хвиль пережитих сеї ночі.

Чорний: І думаєш, поправиться!

Білий: Називай се як хочеш, — а все він буде поводитися, тямуючи сю хвилю.

Чорний: Ова! Під острахом! Силуване добро.

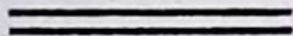
Білий: Господь ріжними дорогами тягне людей до

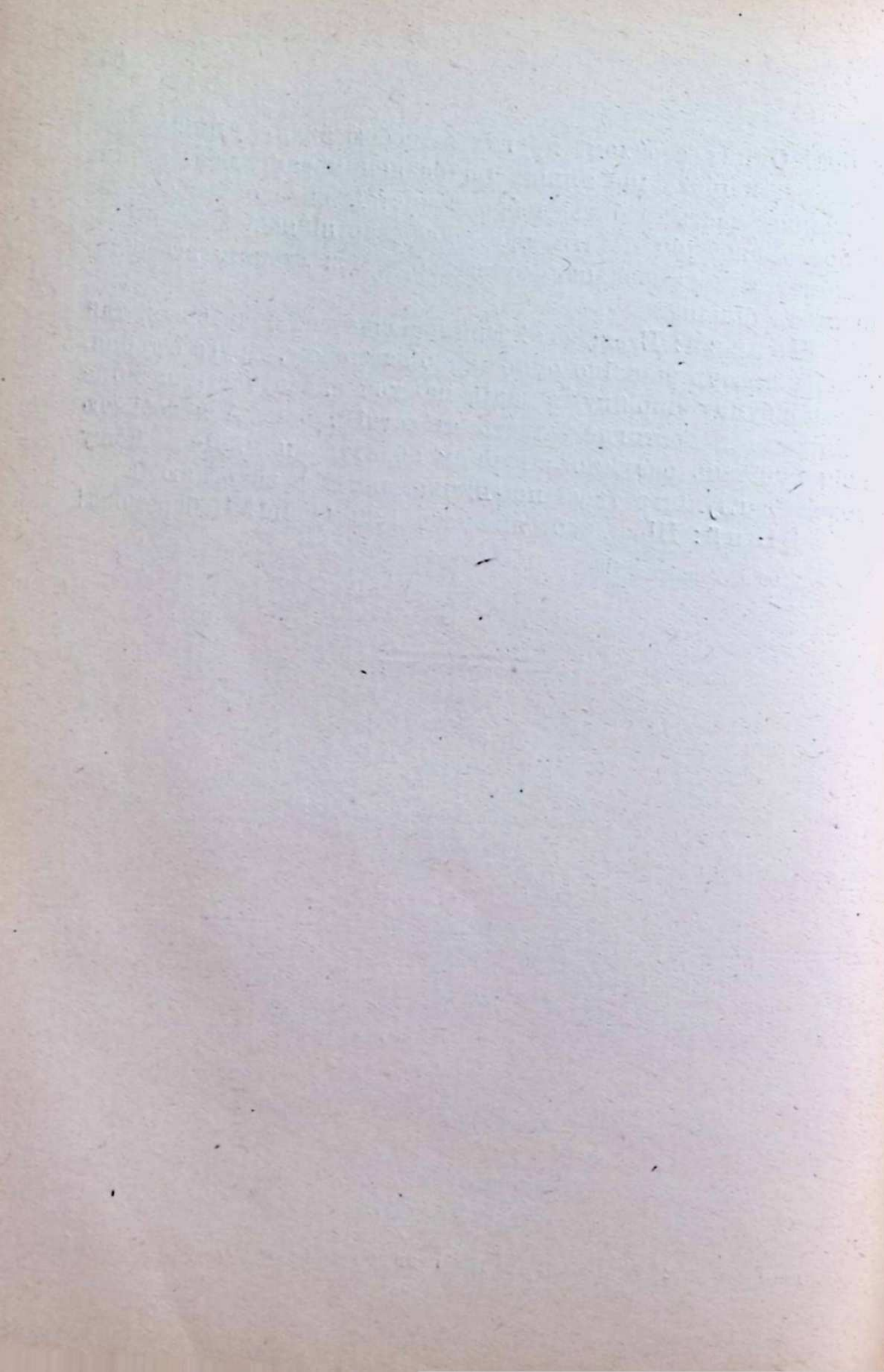
добра. Одних страхом, других жадобою зиску, инших особистою амбіцією, ще инших подразненим самолюбям; лиш невелика часть робить добро з чистої, високої любови до добра. Божа річ цінити, яке добро вартнійше. Моя річ — допомагати по змозі, щоб сума добра між людьми все більшала та більшала.

Чорний: Егеж, еге! Вийшов сівач на поле сіяти, тай сіяв, кидаючи на сліпо одно зерно на стежку, друге в терня, третє в буйну пирійку, в надії, що хоч якась частина зійде і виросте й достигне і дасть стосотні плоди. А я собі сію свій кукілець розумно, з гарним обрахуванням. Де не можу зовсім заглушити твоєї пшенички, там хоч запоганю її.

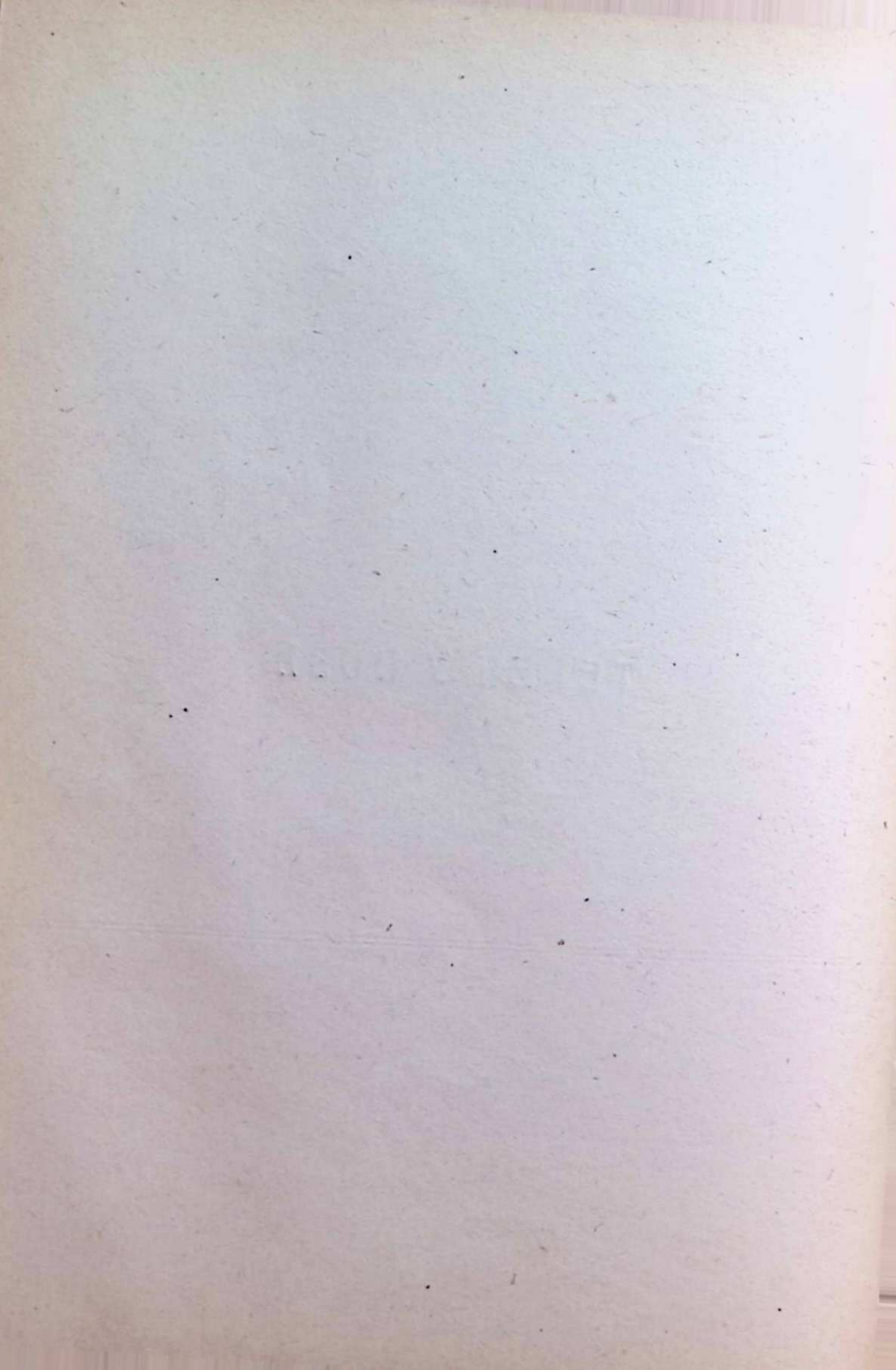
Білий: Щож, роби як знаєш і як мусиш! Поборемось!

Львів, 9 квітня 1903.

ТЕРЕН У НОЗІ.

Старий, хорий Микола Кучеранюк дожидав смерти.

Ще два тижні тому він в останнє керманичував на Черемоші, відігнав чотиротаблову дарабу¹⁾ до Кут і відси вернув пішки до дому. Нічого йому не бракувало, а проте був блідий як труп. Увесь вечір він мовчав і сидів перед хатою онтам високо на шпилі гори, покурюючи люльку на коротенькім цибусі і німо вдивляючися в розкинене в низу село, в Черемош, що шумливою гадюкою закрутився низом і в супротивлежню могутню гору, покриту темним лісом. Та другого ранку він прокинувся, жалуючись на болючу колотьбу в боці, почав сильно кашляти та трястися у лихорадці. Покликав своїх трьох синів, сказав їм, що буде вмирати і велів їм скликати найстарших та найповажніших сусідів, щоб міг у їх присутности виявити свою останню волю. Сини прийняли сю відомість досить спокійно та повдержливо, хоч дуже любили батька. Тільки їх жінки та діти підняли крик і лемент, але старий велів їм мовчати та бути спокійними.

— Будьте тихо! — мовив він на пів суворо, а на пів ласкаво. — Я вмру, хібаж то яке диво? Нажився немало. Чи хочете, щоб я жив вічно? Рушайте і приладжуйте все, що треба для похорону?

Одна невістка почала щось закидати про лікаря. Старий розсердився не на жарт.

¹⁾ Дараба — сплав збитий із деревляних кругляків. Звичайно дараба складається з двох, трьох або й чотирьох таких сплавів, із яких кождий зветься табла (з лат. tabula).

— Не плети дурниць! Шісьдесять літ прожив я без лікаря, то й при смерті обійдуся без нього. І що може лікар порадити на смерть? Чи лікарі й самі не вмирають? Рушайте кожде до своєї роботи і не журіться мною!

Ніхто не спротивлявся. По обіді посходилися сусіди, покликано й громадського писаря, який за приказом старого Миколи написав його „астамент“. Йому зробилося трохи лекше, він балакав з людьми і велів своєму наймолодшому синові привезти на другий день пан-отця, бо хоче висповідатися і запричащатися. Сусіди похвалили сей намір і навіть не пробували сяк чи так захитати Миколову певність, що йому швидко прийдеться вмирати.

На другий день йому погіршало, горячка стала дужча, тяжкий кашель майже душив його; він зробився на виду чорний як земля, похудів страшенно, і коли приїхав верхи пан-отчик, щоб наділити його останньою релігійною потіхою, він справді виглядав так, немов ось-ось сконав. Сини, похитуючи головами, знай шептали, що „дєдьо“ певно не переживе сеї ночі.

Але в ночі йому полекшало. А другого дня він піддужав на стільки, що пополудні міг устати і вийти трохи на свіже повітря. Був чудово гарний, ясний і тихий вересневий день. Сонце гріло, але не пекло, повітря на горах було чисте і запахуще, а дзвінкий шум Черемоша з долини доходив як солодка мельодія, як безконечний привіт життя. Старий Гуцул усів на старій обрубаній колоді і німота спокійно вдивлявся в величній краввид. Високі гірські шпилі, бачилось, моргали на нього; глибокі, тінисті долини обслонювалися темними тайнами. Черемош у низу зі своїми могутніми закрутами, шумливими шипотами і запіненими „гоцами“ видавався мов непорушний, мов вилитий із зеленкуватого скла. По його берегах снували тут і там немов червоні, білі та чорні мурашки — то були люде. З плоских дощаних дахів широко порозкиданих хат клубився білий димок. Але Микола глядів на все те безучасно,

немов не з того світа. Не почував уже туги, не тягло його в далечінь; від коли був певний, що незабаром умре, все оточення зробилося йому чужиною.

Та чим більше сонце хилилося над західним обрієм, тим більше почав у його серці ворухитися якийсь неспокій. Напруживши всі свої сили, опираючися на розкішно писаний топорець, він зійшов на найвищий шпиль гори, що захищала його хату від західних вітрів, сів тут на камені і полетів очима в протилежнім напрямі, ніж досі. І тут, доки зір засягне, високі гірські шпилі, ліси, долини і звори. Та Миколин зір слідив, бачилось, з якоюсь дивною тривогою за бігом сонця. Він придивлявся кожній легенькій хмарці, що виринала відкись на заході і, запалюючися золотом і пурпуром, звільна плила за сонцем. Підзорливим оком міряв кожний клуб диму, кожний туман пари, що підіймався з лісів і зворів. А коли нарешті сонце затонуло в кроваво-червоних хмарах мов розпалена куля в воді, він зітхнув глибоко, затремтів мов від морозного подуву, з трудом підвівся з місця і мовчки пішов до дому.

Від того дня минули вже два тижні. Микола все був „при смерті“, вважав сам себе чужинцем, відлученим, а все таки не вмирав. Йому робилося раз ліпше, то знов гірше; иноді цілими днями лежав на постелі і майже не міг рушитися, а потім раптом переставав кашель і колотьба в боці, він міг устати, ходити і навіть зіходити на верх гори і вдивлятися в захід сонця. Лиш його неспокій збільшався раз-у-раз. Не їв майже нічого, лише десь колись випивав склянку теплого молока. Його тіло вихуділо, його волосся за тих кілька днів побіліло як сніг, а в очах тліли якісь несамовиті огники. Спати не міг ані в день, ані в ночі, а як инколи в ночі сон його зломить, то зараз починає стогнати і хлипати і прокидається весь облитий потом тривоги. Він не молився, не розмовляв ні з ким, не цікавився нічим і обертався поміж своїми дітьми і внуками, як чужий. Діти, що вперед горнулися до нього і радували його своїм ще-

бетанням, тепер сторонили від нього боязко і шукали собі забави на весь день як мога десь поза домом, щоб як найрідше стрічатися з ним.

У неділю він велів скликати сусідів до себе.

— Любі сусіди, — мовив до них, коли всі посідали перед його хатою на стільчиках, колодах або й так просто на мураві, а він сам на-пів сидів, на-пів лежав на джерзі й подушці, — порадьте мені що! Не можу вмерти. Так мені щось тяжко на серці. Все мені здається, що на мені тяжить якась велика провина і не пускає мою душу від тіла. Кілько разів дивлюся, як сонечко сідає за горою, все мені видається, що там хтось золотими ключами замикає браму передо мною. Скажіть, може я кому з вас догурив і сам про те забув, а він носить на мене гнів у серці?

Люде мовчки зирнули один по одному, а потім мовив один за всіх:

— Ні, Миколо! Ніхто з нас не носить гніву в серці на тебе! Всі ми грішні, а як не вибачимо один другому, то нам і Бог не вибачить.

— А про те, — сумно сказав Микола, — мусів хтось, свідомо чи несвідомо, заскаржити мене у Пана Бога. Адить, мов волосся побіліло як сніг за оці дві неділі. Мучуся дуже, а вмерти не можу. Що ночі хтось кличе мене геть, а про те щось мов кліщами держить мене на місці. Отак як потемніє, то все чую, як тримбіта грає в полонині і рвуся за її голосом — і не можу.

— Може жаль тобі світа, дітей, гір, Черемоша? — закинув старий Юра, Миколин ровесник і приятель.

— Ні, Юро, не жаль, — відповів Микола. — Я жив досить. Мої діти, Богу дякувати, забезпечені. Гори і Черемош не потребують мене і не можуть дати мені нічого.

— Щож тебе так турбує? Може в тебе який старий гріх на душі, а ти затаїв його перед людьми, а він тепер проситься до сповіди і не хоче пустити тебе, поки його не направиш?

— Не знаю, Юро, але мені здається майже, що воно щось так, хоча... Бачиш, я раз мав таку пригоду — давно тому, дуже давно!... І вона тепер знов трівожить мене. А про те... так, я не говорив про неї нікому з вас, але таки не таїв її перед людьми. Я тричі сповідався з неї, а про те не зазнав полекшіння.

— Сповіджся з неї перед нами і перед святим праведним сонцем, — мовив Юра, — то може відступить від тебе та тривога.

— Та то властиво нема що багато й оповідати. Се було ще за моїх парубоцьких часів — уже тому зо сорок літ. Знавш, Юро, я був тоді найгірший забіяка в селі і найліпший керманич на весь Черемош. У неділю була велика бійка в шинку; багато парубків — здається, що й ти, Юро, сарако — пішли до дому з порозбиваними головами, а одному, моєму найтяжчому ворогови, Олексі Когутикови, догодив я так, що за кілька неділь його поховали. А я сам обірвав лише кілька зовсім неважних ґуль та задрапнень і в понеділок, як би нічого й не бувало, пішов на дарабу.

Я й стрик, глухий Петро, збили ще досвіта чотиротаблову дарабу в Жабю і скоро надійшла повінь, рушили долів Черемошем. Був гарний літній день; на всіх долинках покошено сіно. Запах свіжого сіна і достиглих малин, що звисали скрізь із стрімких берегів понад водою, так і обвівав мене. На серці було любо, свобідно та радісно як рідко.

Петро стояв при передній кермі, я захопився за задню. Під полудне заплили ми до Ясенова і ймилися біля шинку. Вода була сильна, а ми мали гнати дарабу лише до Вижниці, то й не потребували боятися, що нам перед приходом вода впаде.

На березі, як звичайно, була ціла купа дітей. Вони купалися, кидали камінням, гралися на березі і робили галас. Скоро ми з дарабою ймилися берега, зараз ціла юрба їх повскакувала на дарабу, вони бігали по ній, гоїдалися на кльоцах або скакали з них у воду і вицливали на беріг. Нам то

була не першина і ми, не кажучи їм нічого, пішли до шинку, випили по чарці і зараз вернули. Не звертаючи уваги на хлопців, відпяли ми дарабу від берега і зіпхнули на течію. Скоро дараба пішла в рух, хлопчища справді зручно і з голосним вереском поскакали хто в неглибоку воду, хто на річне каміння, і подалися до берега, а ми поставали на дарабі кожний на своїм місці і взялися за керми, щоб навернути дарабу на головну течію. Може так мінуту я працював кермою, коли в тім підводячи очі бачу, що на заднім кінці дараби сидить хлопець. Так як мені в тій хвили повиділося, міг мати 14 або 15 літ і був одягнений бідно, в брудній сорочці зрібного полотна та в чорнім повстянім капелюсі — звичайно пастушок. Він сидів тихо, трохи скулений на кінці кльоца і якимось так залюбки вдивлявся в хлюпання зеленковато-сірої, каламутної води поза дарабою, що, бачилось, не бачив нічого іншого довкола себе. Я стояв при кінці керми, може пять кроків одалік від нього, а що він сидів обернений до мене плечима, то я не міг бачити його лица.

— А ти що тут робиш, мой? — відізвався я до нього.

Він не відповів нічого, лише простягнув свою ліву руку і показав на супротивний беріг. При тім я завважив, що його простягнена і по локоть гола рука була незвичайно біла, якої я ще не видав ніколи у бідного хлопця-пастуха.

— Хочеш на той бік? — запитав я.

Він потакнув головою, не обертаючися і не кажучи ані слова.

— А деж хочеш висісти? — запитав я ще раз. — Адже бачиш, що той беріг тут усюди стрімкий, нема де ймитися.

Не обертаючися і не кажучи ані слова, хлопчище помахав своєю сніжнобілою рукою в зад, у низ рікою і здавалося, що ані на хвильку на бажав переривати собі оглядання шумливих та шипучих клубів Черемошевої води. Мені се було байдуже: чей же хлопчище знав добре сю воду.

Ми плили власне попри громаду дуже неприємних кам'яних брил, що ліниво розляглися по самій середині ріки, мов череда здорових волів у купелі; треба було дуже обережно просмикуватися між ними, то й у мене при кермі була горяча робота. Крізь клекіт хвиль крикнув я ще до хлопця:

— Як будемо близько того місця, де тобі треба на беріг, то скажи нам заздалегідь, щоб ми скрітали дарабу з течії ближче до берега, на плитке місце. Чувш, мой?

Хлопець знов кивнув головою і все сидів скулений на однім місці.

Ми переплили небезпечне місце і стрілою летіли позовж ширшого і не дуже глибокого плеса. Я все ще держався за кінець керми, але не робив нею і знехотя дивився на хлопцеві плечі. Нараз він зфатився зі свого місця і почав якось поквалпо підкочувати штани.

— Хочеш злізати? — запитав я його. Та він знов не відповів мені нічого, але підійшов на сам край дараби, сів на обрубок кльоца, спустив голі ноги до води, вчепився обома руками за кльоц, а потім опираючися обома ліктями о кльоц і весь похилений над ним, обернувся так, що ляг черевом на той кльоц і почав помаленьку зсуватися з нього в воду. Аж тоді побачив я його лице — було мені зовсім незнайоме. Мені повиділося в тій хвилі, що якийсь дивний, холодний і злорадний усміх заграє по лиці хлопця. Але се тяглося лише хвилиночку. Поки я ще встиг щось подумати, крикнути, рушитися з місця, хлопчище без звука, ментально щез у каламутній воді. Мене обхопила смертельна тривога. Я скочив на край дараби. Я знав, що се дуже небезпечно скакати з кінця дараби в воду, а ще до того в тім хоч не дуже глибокім місці, але на страшній бистрині, де й найдужчий Гуцул не потрафить устояти на ногах. Я думав, що необачний хлопчище зараз винирне, почне плисти або бодай буде пару хвиль бовтатися, боротися з водою і я зможу виратувати його. Але ні, з хлопчища не видно було ані найменшого сліду. Хвилі весело підстри-

кували аж на кльоци, плескотіло поміж кльоцами нашої дараби, і вона стрілою і з шумом гнала наперед, а хлопець шез як слина. Німий і непорушний, весь продроглий від холодної тривоги стояв я на краю дараби і впирав очі в каламутну воду — даремнісінько.

— Миколо! — крикнув нараз сердито від передньої керми старий Петро, — якого дідька ти там робиш? Чи не бачиш, що вода заганяє дарабу поперек ріки? До керми, мої, а то оба підемо під сто чортів!

Я скочив на своє місце, мов пробуджений із глибокого сну, вхопився за керму і почав працювати що сили, але мої очі все ще блукали по широкім плесі, по булькотячій поверхні ріки, чи не віднайдуть хоч якого будь знаку того хлопця. Та ні, ані сліду!

Та певна свідомість, що ось перед кількома хвилями перед моїми очима і ось тут безпосередно біля мене так нагло запропастилося молоде людське життя, шпигнула мене в саме серце так, як ще ніколи в життю. Я трясся всім тілом, як колиб був сам замордував найблизчу, найдорожчу мені людину. З жахом обдивляв я беріг, чи там дехто не бачив, як топився хлопець? Ні, на березі не було ані живої душі; на дорозі, що бігла з другого боку понад саму ріку, не було також ані живого духа; село вже шезло за закрутом ріки, тільки з невидної дзвіниці забамкали нараз дзвони, мов знали, що хтось у селі пожив смерти.

Потім я почав боязно оглядати старого Петра, що стояв біля своєї керми на першій таблі з широко розкращеними ногами і також раз-у-раз вдивлявся в клекіт каламутної води. Може він бачив дещо? Та ні, Петро мовчав; він був приглухий і, не бачивши хлопця на очі, певно не чув і моїх слів звернених до нього.

Помалу, коли ми відплили вже геть від того нещасного місця, минули Устеріки і дісталися на більшу, безпечнішу воду, я заспокоївся. Я попросту силував себе не думати більше про хлопчища; я вмовляв сам у себе, що яж тут

нічогісінько не винен, яж не міг знати з Духа святого, що дурний хлопчище так собі ні з сього ні з того таї раптом шубовсне в воду і затоне як кусень олова, яж працював власне при кермі і таке інше. Се й заспокоїло мене — бо-дай так здавалося мені тоді.

Ми вчасно пригнали дарабу до Вижниці, вифасували зароблені гроші, повечеряли, відпочили трохи та закупили чого було треба до дому, і ще перед північю рушили назад у гори, щоб другого дня перед полуднем бути вже дома і йти до косовиці. Йдучи більшою купою, ми гуторили, жартували, оповідали всякі смішні придабашки, і я був особливо в веселім настрою. Розуміється, про втопленого хлопчища я не згадував ані словом.

Так воно тяглося, поки ми не дійшли до Ясенова. Та коли ми почали наближатися до нещасного місця, де наша дорога бігла понад сам Черемош, а здорові скелі лежали мов бики посеред клекотячої бистрини, і де вчора затонув хлопець, то мені знов зробилося так важко на душі, як було вчора. Холодний піт покрив усе моє тіло, морозна пропасниця біла і телепала мене, я дзвонив зубами і не мав відваги нікому прохожому глянути просто в очі. До знайомого шинку не був би я вступив ні за які гроші: так мені здавалося, що нехай я лише покажуся там, мене зараз вхоплять і повісять. Я послав старого Петра до шинку і велів йому купити цілу квартиру горівки — треба було для косарів, а сам — кажу йому — не піду туди і зажду на тебе тут. Але скоро я побачив себе одиноким, обхопила мене така шалена тривога, що я мов одурілий натис крисаню на очі і, похиливши лице в низ, як злочинець, погнав наперед себе і не спочив швидше, аж мені в грудях не стало духу і село було вже геть за мною. Аж тут я сів при дорозі і заждав на старого Петра.

Я мусів ждати досить довго. Мені страшенно хотілося випити горівки, багато горівки нараз, щоб нею мов повіню залити отой ганебний переполох. Ожиданка ще побільшала

мою жадобу. Ось надійшов штигулькаючи старий Петро, буркочучи зовсім не дружелюбні прокляття на таких „молокососів, що скажуть слово і зараз переменять“ і „летять кудись на впроцапі як останні дурні“. При сих словах він подав мені фляшку з горівкою. Та коли я відтикав її і придулював до рота вузеньку шийку, наскочило на мене раптом таке обридження перед сим плином, що я мало що не кинув фляшку геть від себе і здригаючись подав її назад Петрови.

— На, пий, — сказав я, ледви видушуючи з себе слова, — я сим разом не можу.

Старому не треба було того казати два рази. Він знов пробурчав якусь добродушну лайку на нездар, що цураються дару божого, забулькотів із фляшки просто в горло порядну порцію, заткав потім фляшку корком і притовк його долонею і тоді устромив фляшку в свою шкіряну торбу. А я від того часу не міг і лиця свого навернути на горівку і хоч не присягав на неї, а про те й досі не міг випити її ані краплини. Відвергло на смерть, на сміх усьому світу!

Трохи заспокоївшись, зайшов я до дому і постановив собі закинути зовсім керманицьке ремесло і ніколи ані ногою не поступити на Черемош. Та коли я другого дня почув біля шинку, що в середу піде найблизча повінь, то щось із непереможною силою вигнало мене досвіта з хати. Я пішов до Жабя на склад дерева, збив дарабу і погнав її знов з дядьком Петром до Вижниці. І знов у Ясенові обгорнула мене та сама тривога, яка проймає хіба найтяжчого злочинця, і перевертала все моє нутро. Мов шалений я бігав очима по воді, шукаючи хоч якого сліду втопленого хлопця, хоч розум мусів говорити мені, що рвуча вода мусіла вже або викинути втопленика десь на беріг, або занести Бог зна як далеко та встромити в яку щілину на дні. Та ні, моя розбурхана уява все показувала мені, що ануж я ще десь тут близько знайду того хлопця, що ануж серед ріки виставиться з води його сніжно біла рука.

І бачите, сусіди, се був увесь мій гріх і вся моя мука. Все щось тягло мене з неперепертою силою на Черемош, і все, перепливаючи се прокляте місце понизче Ясенова, я мусів зазнавати того самого переполоху та тої самої муки, що й першого разу. Говорять, ніби то в такі люде, що їдять аршинник і при тім жиють довгі літа. І мені все здавалося, що я один із таких отрутоїдів, що не можуть жити без вічної передсмертної тривоги.

А про те я не бажав нічого горячійше, як увільнитися від неї. Коли минуло кілька неділь по випадку, відважився я нарешті заговорити дещо про нього і почав обережно розпитувати в Ясенові, чи не пропав де в кого хлопець у такім віці, такий і такий на подобу? Ні, ніхто не знав і не видав такого хлопця. Я розпитував дещо виразнійше, чи того й того дня такий хлопець не втонув у Черемоші? Ні, ніхто нічогосінько не знав про такий припадок. Чи не викинула вода такого трупа? Ні, ніхто не знав про се ані словечка.

Всі ті звістки, замість заспокоїти мене, тим живійше товклися в моїй тямці, немов нерозв'язана, жасна загадка. Я помалу розпитував у керманичів, у рибаків, у Гуцулів із Краснолі та з Устерік, — ні, ніде не було ані сліду втопленого хлопчища, ніде не було чоловіка, який би його знав, бачив або жалував за ним. Мій перший страх перемінився звільна на глибокий смуток, на безмежне співчуття з тим бідним хлопчищем, якого ніхто не знав і якого стратою ніхто не журився. У моїй душі все пекло якесь невимовне горе при переїзді через те місце і я нарешті надумав удатися на покуту, йти пішки до Сучави, там висповідатися свого гріха і таким способом заспокоїти свою душу.

На лихо собі я й сим разом не мав щастя. Піп, перед яким я на сповіди признався до свого гріха, дуже квапився і очевидно не мав ані часу ані охоти випитати мене докладнійше. Коли я коротко розповів йому свою пригоду, він буркнув сердито:

— Іди, дурний Гуцуле! Тиж на тім не мавш ніякого гріха. Говори мені достотні гріхи, а не задержуй мене такими дурницями:

Але се запевнення попа, що я в тім не маю ніякого гріха, не заспокоїло мене. Я почав собі розмірковувати, що видно вже то так Пан Біг угнівавсь на мене і не навернув мене сараку на доброго сповідальника!

Оттакі гадки не покидали мене і помалу дійшли до того, що я не міг ані спати в ночі, ані не мав спокою в день і суятивсь як сновида. Я постановив собі по кількох місяцях піти ще раз до Сучави і там ще раз висповідатися свого гріха. Сим разом натрафив я на старого, добродушного черця, що дуже терпеливо вислухав мое оповідання і коли я скінчив, сказав мені:

— Синопьку, в сьому випадку ти справді дещо трохи завинив, хоч і не так багато, як собі думавш. Молися Богу, а вже він дарує тобі твій гріх і віддасть тобі супокій.

Я моливсь Богу, ах, як горячо! І справді сим разом здавалося, що допомгло. Що правда, згадки про втопленника я не міг позбутися ніколи, а кілька разів перепливав коло Ясенова, то вся пригода ставала мені живо перед очима і я не міг перемогти себе, щоб не вдивитися пильно в воду, немов шукаючи якогось сліду по загубленім. Але жасно мені не робилося, смуток минувсь і лише від часу до часу щось стискало мое серце мов коваль кліщами. Я оженивсь, мав діти, працював багато, і що раз тихійше та тихійше відкликалась в моїх споминах згадка про втопленого хлопчища коло Ясенова.

Та раз вийшло таке, що я за щось посваривсь з моею жінкою, в мені заграла кров і я добре таки побив її. Се була крепка жінка і остра на язик, почала шарпати ся зо мною і лаяти, що слина на язик принесе. Я розсердивсь і як лусну її топірцем у голову, аж вона без тями покотилася на землю. І тут мене щось кольнуло в серце, я кинув геть топірець, обілляв безтямну водою, спинив кров, що чуріла

з її рани. Ну, рана не була страшна, жінка незабаром прийшла до себе і бійка не пошкодила їй нічого. Адже знаєте, Гуцулка сарачі привикла до бійки, а не одна, то ще й хвалиться перед своїми сусідками: як би мя чоловік не любив, то би мя не бив. І небіжка Марічка ніколи не догурпила мені за сю бійку — тай се була одинока наша бійка за тих двадцять літ, що ми прожили в купі. Але тої самої ночі, якої счинилася у нас та бійка, ясенівський хлопчище показався мені у сні. Приснилося мені, що пливу дарабою Черемошем, піді мною реве і клекоче каламутна повінь, я що сили працюю коло керми, і раптом бачу хлопчища, як він звішує голі ноги з дараби у воду, як обома руками спирається на кльоца, обертається і показує мені своє невимовно сумовите лице та всміхається до мене не то сумно, не то якомсь злорадісно, а потім тихенько зховзується в воду і щезає в ній безслідно. Я пережив у сні всі ті страшні почуття, що перед тим так довго мучили мене, і пробудився весь облитий потом, січучи зубами. Я почав молитися до Бога, але та молитва не йшла мені з серця і не заспокоїла мене. Я хотів заснути і zarazом трівожився, щоб іще раз не бачити такого сну. Всю ніч я прокачався безсонний на постелі і кілька днів потім був такий сумний, збитий та стомлений, як із хреста знятий.

Від того часу почав той хлопчище все колись-не-колись набиватися мені на сон. То привиджувався мені, як сидить на краю дараби, скулений і задивлений у каламутну повінь, а иншим разом, як своєю сніжно білою рукою показує кудись у невідому далечінь, або як з якимось невимовним виразом усміхається до мене. І завсіди по таких сні я кілька днів ходив мов утовчений у ступі, нудився і бридився всім довкола, лише Черемош тяг мене до себе і на дарабі вертала до мене сила й охота до життя. Те одно тільки відчував я і воно щораз більше виростало як певність у моїй душі, що гріху за смерть того хлопця таки ще я не позбувся, що його загублена душа таки ще не заспокоїлася і для

того набивається мені на сон. З тою думкою я носився більше як двадцять літ і не міг позбутися її. А коли вмерла моя жінка і зараз тоїж ночі втопленник знов показався мені у сні і всміхнувся до мене ще жаснійше, ніж уперед, то я постановив собі зараз по похороні піти до Сучави і там ще раз висповідатися. Знов я застав старого, добродушного черця в сповідальниці. Він вислухав мов оповідання терпеливо, подумав довго і промовив:

— Синочку, даю тобі розгрішення, хоч їй Богу сам не знаю за що. Не завдаю тобі ніякої покути, бо ти сам наложив на себе тяжку покуту, ніж я міг би наложити. Іди со миром!

Та ба, в тім власне була штука! Я пішов, але мира таки не міг знайти. Рідше ніж уперед, але все таки від часу до часу показувався мені у сні той хлопець коло Ясенова. Ніколи я не чув від нього ані слова, ніколи не бачив приятного виразу на його лиці. І се завсіди наводило мене на думку, що мій гріх іще не спокутуваний, що душа втопленника ще не заспокоїлася і показується мені у сні лише тому, аби пошукувати на мені якоїсь провини.

А коли перед двома тижнями я плив дарабою до Вижниці і минав Ясенів, то побачив знак. На тім самім місці, де колись, сорок літ тому хлопчище з моєї дараби зсунувся в воду, побачив я нараз, як із брудно-жовтої повені висунулася сніжно-біла дитяча рука. Морозом ударило на мене, я витріщив очі, і ади, рука знов виринає з води, мов блискавка з хмари, і ніби судорожно хапає за щось — достоту так, як той, що топиться в воді. Ще раз виринула і вхопилася за кінець моєї керми. Я почув виразно, як шарпнула дуже цупко, але в найблизчій хвилі зховзулася помалу зі слизької дошки і щезла в воді. Я стояв мов окаменілий. Шарпнення відчував я ще в самім дні моєї душі, але більше нічого, ані жаху, ані суму. Я безтямно повертав кермою і ні про що не міг думати. Аж як ми прибули на Вижницю і я зійшов з дараби на суху землю, почув я в собі ту певність,

що се була моя остання плавба на Черемоші, що хлопець кличе мене до себе.

І тепер він показується мені що ночі в сні і все усміхався до мене жасним усміхом і не говорить ані слова і махав сніжно-білою рукою в низ за водою. І тому не можу вмерти, бо його душа ще не заспокоїлася і тому не допускає й мою душу до спокою.

Микола замовк і важко зітхнув. І сусіди мовчали: ніхто не знав, що йому порадити. Нараз з'яснило якесь світло на Юровім лиці.

— Слухай, Миколо, — сказав він, — а що, як се не був ніякий достоменний хлопець?

— А то ніби по якому?

— Ніби то як се була лише якась мара, привид?

— Що ти кажеш! У яснісінький день! Перед лицем праведного сонця!

— Та я не кажу, щоб се був лихий дух, Господи заступи! Ні, Миколо!

— Ну, але чогож би його згадка так довго мучила мене?

— Га, Миколо, то чоловік ніколи не може знати, що пригоже для його душі. Тай загалом, добро і зло... Не можемо знати, коли щось робимо, чи на добро то нам, чи на зло. То ми лише свою волю знаємо: хочу зробити добре або хочу зле. Се так, се нам каже сумління. Але що довкола нас, Миколо, про се ніколи не можемо бути певні. Не одно видається нам лихом, а воно може бути для нас великим добром. Або й навпаки...

— Се правда, Юро. Але все таки я не розумію, що то за мара могла бути, коли се не був правдивий хлопчище з тіла і кости.

— Слухай, Миколо, я оповім тобі маленьку історію, що притрафілася мені самому, як я ще був зовсім малий. Може я мав тоді вісім, може десять літ. Одного дня — а був горячий, парний, літній день — захотілося мені і ще кільком сусідським хлопцям, що жили отам у версі, скупатися

в Черемоші. З нашого верха до Черемоша не близько, але нам дітям було се байдуже. Ноги на плечі тай гай у долину! Збігли ми з кичери, збігли з другої, ось уже й ріка не далеко. Ще лише через вориння перескочити, потім невеличкий лазок, потім ще вориння, потім рів, потім півперек дороги, ще через одно вориння, зіскочити зі стрімкого беріжка на ринь, і тут тобі й чистий, шумний Черемош. Мої товариші бігли наперед, перескакували як кози через одно й друге вориння і сміялися з мене, що я лишився з заду. Знаєте, як то діти:

— Гаду, гаду! Дідько з заду!

А я біжу тай кричу за ними:

— Веред, веред, дідько вперед!

І так мені якось гірко, завидно зробилося, що я зібрав усю свою силу, розігнався і скочив собі через ворину. Але якось попав не на добре місце. бо за вориною хтось кинув суху тернову гилячку, і я саме на неї наскочив босою ногою, і здоровенна терняка вбилася мені в п'яту, мов кавалок ґонталю.

— Ой, ой, ой! — скрикнув я зненацька від болю.

— Га, га, га! — зареготалися мої товариші і побігли далі кричачи-пустуючи: — А ми борше! А ми борше!

Я закусив зуби, а тут мене немов пече щось, аби зрівнятися з ними, шарпнувся бігти їм наздогін, але не міг зробити ані двох кроків, бо почув від терна такий біль у нозі, що аж мене за серце стисло мов кліщами. Я мусів зараз присісти на стежці і оглянути скалічену ногу. Терен забився глибоко в п'яту; шпичка, відломавшись від сухої гильки, вломалася при самій шкірі, так що нігтями не було за що вхопити, щоб витягнути терна. Я мусів насамперед намазати п'яту слиною, розмягчити її і обмити, а тоді витягнув шпильку, яку на такі пригоди носив завсіди при собі застромлену в пазусі сорочки, мусів нею добре роздовбати те місце в п'яті, де всадився терен, мусів розпорпати шкіру, поки терен не почав рухатися і я холитаючи ним не видобув

Його на стільки до гори, що міг захопити його тупий кінець ніхтями і витягти його з п'яти. Ну, для мене се не була ніяка дивниця, але все таки се потягло кілька мінут. Тим часом мої товариші добігли вже до ріки, покидали з себе шмаття і з радісним криком та вереском поскакали в чисту, неглибоку воду. Я ще сидів на стежці і довбав свою п'яту та з завистю чув їх радісні голоси, чув як вони в воді хлюскалися та били ногами або з вівканням оббризькували себе долонями. Та ледви я встав і пустився бігти до них, почув я нараз із далека якісь тривожні окрики. Хтось на дорозі, але досить далеко від купальників, кричав що сили:

— Діти, геть із води! Діти, геть із води! Повінь надходить! — Але діти в купелі так були заняті своїм плюсканням та вівканням, що й не почули того крику. Я лечу, як тільки можу пробитою ногою, запинаюся на перелазі і в поспіху беркиц до гори ногами в ривчак, зриваюся увесь захляпаний і перескакую через рів, вибігаю на дорогу і моїм очам являється страшенний вид. На пів хлопа заввишки котиться буро-жовтий вал у ріці, займаючи всю рінь від берега до берега, і валить швидко як буря долів Черемошем з громовим гуркотом. Десь там у полонині нагло прорвалася хмара, в тіснім видолинку збовдурилася вода, несучи з собою кльоци, свіжо з корінням вирвані смереки та річне каміння, з гуркотом і клетотом гнала в долину. Вже була ось-ось близько, а мої товариші все ще не спостерегли, що надходить небезпека. Я кричу що сили і аж тепер вони спостерегли, позривалися в воді і мов одубілі поставали, придивляючися страшному водяному валови. Та се тривало лише хвилину; в найблизчій хвилині вал наскочив на них, проглинув їх як пару галушок і покотився з ними далі в безвісти.

— Се правда, Юро, — промовив Микола, — і могого стрика хлопець, знавш, старого Гедеменюка одинак, також тоді пропав. Памятаю се добре, але...

— А погадай про той терен, Миколо! перервав йому Юра. — Як він мене заболів і запік у самім серці! А про

те коли я пізніше роздумував над ним, то властиво він уратував мене від смерти. Як би я був разом з моїми товаришами добіг до Черемоша, то був би певно й пропав разом з ними. Так само мені видається твоя історія і твій гріх. Молодим парубком ти був п'яниця, забіяка і марнотратник. Зневажити, поганьбити або й побити безневинно чоловіка, знасилувати дівчину, се для тебе було так легко, як випити чарку горівки. Най тобі Бог відпустить гріхи твоєї молодости, але не одному ти тоді допік до живих печінок... І мені... Тямиш, як то нераз бувало?... Бог мені свідок, я давно простив тобі, бо пізніше ти зробився таки добрим і порядним чоловіком. Але тоді, Миколо, хто бачив твої п'ятики та біятики, той поневолі мусів подумати собі: коли сей парубок так піде далі, то кепський буде його кінець: скінчить або від чийогось топірця, або на шибениці. І не було кому дати тобі стрим, Миколо, бо твій неньо вже не жив, а неня була стара та податлива, а може й не знала, що ти вираблявш поза домом.

— Ну, не знала! — буркнув під носом Микола. — Де би не знала! Цілі ночі плакала, на коліна передо мною падала, по руках мене цілувала, щоб я отямився. Та куди мені було до розуму промовити! Ой, Боженьку, Боженьку! Так, так, я був ніби глухий і сліпий, як кінь, що зірвався з припону. Ну, ну, Юро, говори далі!

— Ну, бачиш, сам тепер видиш, що не брешу, — мовив далі розважливо Юра. — А нараз ти зробився зовсім иншим чоловіком, перестав пити, перестав заходити до шинків, водитися з п'яницями та опришками, перестав навіть сміятися голосно. — Тямиш, як то ти тоді любив сміятися, аж на столі чарки дзвеніли, а найсмільйші ватаги блідли? А потім ти оженився і запрягся до праці... Ані пізнати було першого Миколи. А ми Богу дякували та все гадали, що то твоя жінка так напутила тебе, бо инакше й не вміли собі пояснити того. Аж тепер бачу, Миколо, що то ми всі помилялися.

Микола слухав бесіди старого Юри з напруженою увагою. Десь-колись заблискувала в його очах радісна іскорка, немов якісь давно порвані нитки в його душі розмотуються, порядкуються наново.

— Бачиш, Миколо, — говорив далі старий Юра по короткій мовчанці. — Оце як ти оповідав нам свій гріх, раптово набігла мені на тямку отся дитяча пригода з терном у носі. Адже й ти так само безтямно летів на свою загибель. А Бог не хотів тобі дати загинути. Знавш, як то ще наші діди та батьки говорили: „Коли Бог хоче чоловіка поправити, то не мусить з неба злізати та прутом бити“. Він має в руках тисячі способів і все цвігне чоловіка в таке місце, де в нього найбільше боляче. То він і тобі вбив такий терен у сумління, що ти мусів почувати його шпигання весь свій вік. Скоро лиш одною ногою полівиш, щоб зійти на погубну дорогу, ого, вже тебе той терен зашпигає, і ослабить і заглушить твою лиху силу. Розумієш тепер, що значить сей гріх, Миколо? Се не був гріх, се була ласка божа, що являлася тобі як болюче тернове шпигання. Се не був ніякий хлопчище, що втопився там коло Ясенова і якого ніхто не бачив, ніхто не знав. Твоє власне сумління вичарувало тобі ту примару, щоб дати тобі спасенного штурканця. І добрий був штурканець, Миколо, зробив своє гаразд. Ти повинен дякувати Богу за той штурканець. Се ти не бачив, як там на Черемоші втопився якийсь бідний, невідомий хлопчище, — се ти бачив таку осторогу для своєї душі. Дякуй Богу, Миколо, що зі своєї ласки послав тобі сей знак; що розкрив тобі очі, аби ти бачив його і прийняв у свою душу. Кождий з нас нераз у життю бачить такі знаки божої остороги, але не кождий видить їх, не кождий відчуває в них палець божий і тому так багато людей залітає в пропасть. Не даром говориться про таких у євангелії: мають очі і не видять, мають вуха і не чують. А ти можеж уважатися щасливим, що ти провидів і прочув у саму пору.

Смерклося. Сини занесли Миколу до хати. Він не го-

ворив більше нічого і здавалося, що весь потонув у глибокій задумі. Швидко заснув, а коли другого ранку сини заглянули до нього, він був уже небіжчик. Його лице розяснилося і виглядало як образ спокою і задоволення. Видно й душа його перед смертю знайшла здавна пожаданий мир.

ТОВАРИСТВО УКРАЇНСЬКИХ
Ремісників, промисловців і торговців
"СОТ" у ЛЬВОВІ.

Inv. n 947.